

TO JEST FRAGMENT KSIĄŻKI
WYDANEJ NAKŁADEM

AGENCJI WYDAWNICZEJ

Z CAŁĄ NASZĄ OFERTĄ WYDAWNICZĄ MOŻNA
ZAPOZNAĆ SIĘ NA STRONIE:

agencjawydaawniczapdn.pl

..... OPOWIADAMY O HISTORII MIEJSC, RZECZY I LUDZI .....

..... DOKUMENTUJEMY, BY OCALIĆ OD ZAPOMNIENIA .....

..... NASZE KSIĄŻKI DAJĄ WIEDZĘ I REFLEKSJĘ .....

agencjaPDN
wydaawnicza

Krzysztof Garbacz

Przewodnik po zabytkach województwa lubuskiego

Tom II

Powiaty:

żarski - żagański - nowosolski - wschowski

Agencja Wydawnicza „PDN”
Zielona Góra 2012

To są fragmenty tomu II książki Krzysztofa Garbacza „Przewodnik po zabytkach województwa lubuskiego”. Więcej informacji na temat publikacji Agencji Wydawniczej „PDN” w Zielonej Górze można uzyskać na stronie www.agencjawydawniczapdn.pl

Tłumaczenie
Katarzyna Trychoń-Cieślak

Projekt okładki
Aleksandra Adamczyk

Współpraca redakcyjna
Ewa Garbacz

Korekta
Ewa Nodzyńska

Fotografie i skład
Krzysztof Garbacz

© Copyright by Krzysztof Garbacz 2012

Wydanie I

ISBN 978-83-934885-0-6 – oprawa twarda

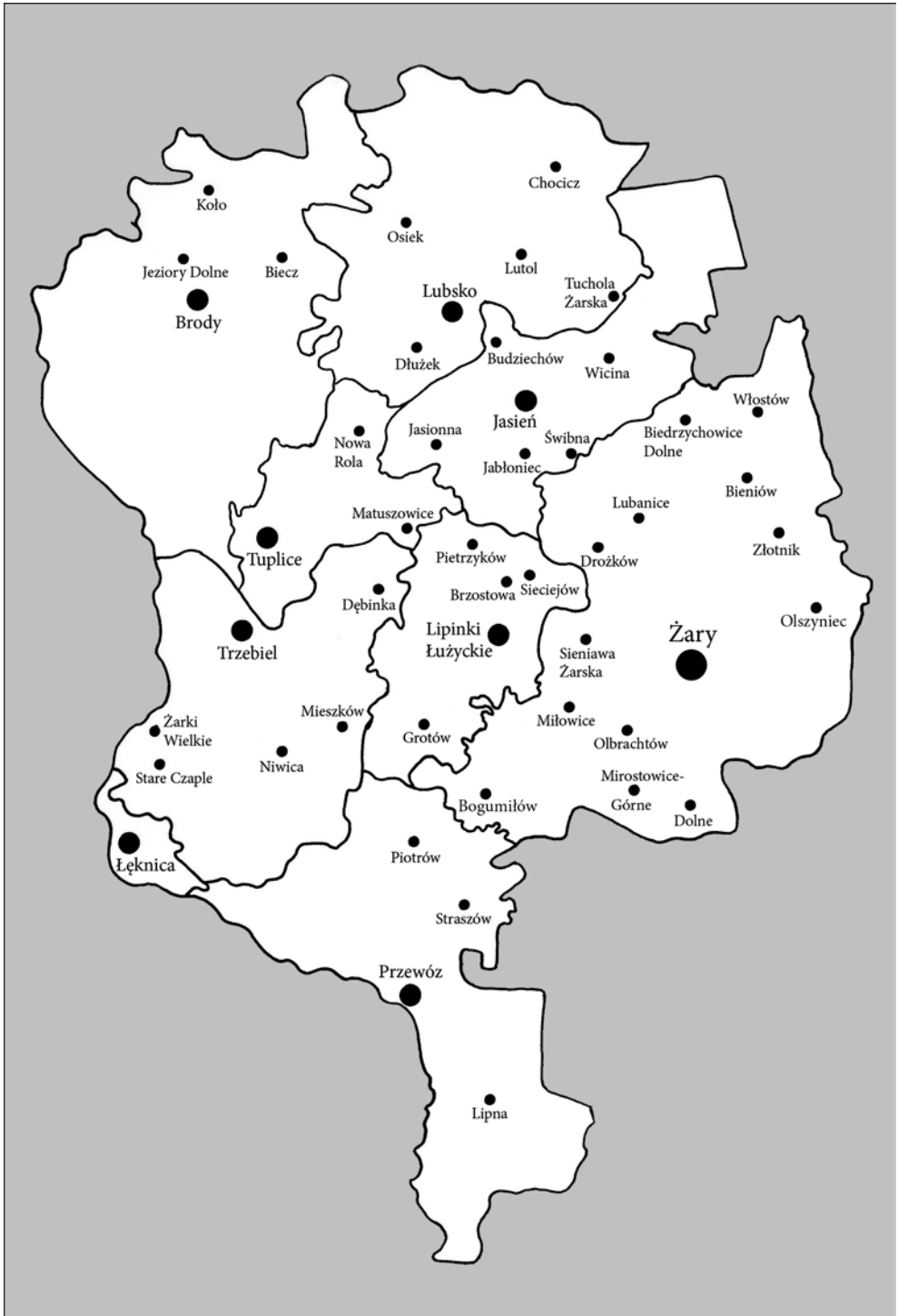
ISBN 978-83-934885-1-3 – oprawa miękka

Wydawca
Agencja Wydawnicza „PDN”
Zielona Góra
e-mail: pdn@o2.pl

Zdjęcia na okładce
Fragment elewacji kościoła filianego w Studzieńcu (I)
Fragment ściany szczytowej kościoła filialnego w Mirostowicach Górnych (IV)

Wszelkie prawa zastrzeżone. Żadna część niniejszej publikacji nie może być reprodukowana i przetwarzana w jakiegokolwiek formie bez pisemnej zgody Agencji Wydawniczej „PDN”.

To są fragmenty tomu II książki Krzysztofa Garbacza „Przewodnik po zabytkach województwa lubuskiego”. Więcej informacji na temat publikacji Agencji Wydawniczej „PDN” w Zielonej Górze można uzyskać na stronie www.agencjawydawniczapdn.pl

POWIAT ŻARSKI

ŻARY

Na pograniczu śląsko-łżyckim, na Wysoczyźnie Żarskiej, pośród wzgórz morenowych, w kotlinie przeciętej przez rzeczkę Żarka leży stare miasto **Żary** (*Sorau*). Właśnie w tej kotlinie we wczesnym średniowieczu zbudowano gród. Grodzisko w formie widocznego wyniesienia, otoczonego przed wiekami zabagnionym terenem, leży w pobliżu miejsca, gdzie krzyżowały się dwa szlaki: jeden prowadzący z Magdeburga do Głogowa oraz Wrocławia, zwany „dolną drogą solną”, i drugi trakt – z Pomorza Zachodniego przez Lubusz do Zgorzelca.

Żarskie grodzisko zostało odkryte w miejskim parku położonym na północ od Starego Miasta. Odkrycia dokonała ekipę archeologiczną pod kierownictwem Edwarda Krauzego, prowadząca prace w Żarach w latach 1986-1987. Prawie 20 lat później, w 2004 roku badania wznowił Jerzy Tomasz Nowiński, który w książce *Żary. Archeologiczne fragmenty z dziejów miasta* publikuje wyniki prac prowadzonych w różnych częściach tego historycznego miasta. Około 11 m ponad dno doliny Żarki wznosi się „Winne Wzgórze” – pagórek, którego średnica u podstawy wynosi od 65 do 75 m. Efektem pierwszych badań południowego stoku wzniesienia było odkrycie wału obronnego wczesnośredniowiecznego grodu. Konstrukcję wału stanowiły drewniane skrzynie wypełnione ziemią, gliną oraz kamieniami. W latach 1986-1987 nie powiodły się próby dotarcia do śladów zasiedlenia majdanu grodu, bowiem w XVIII wieku w miejsce to nawieziono ogromne masy piasku i żwiru w celu założenia winnicy i parku krajobrazowo-widokowego. Ponowna próba rozpoznania osadnictwa grodowego podjęta w roku 2004, tym razem po północnej stronie pagórka, zaowocowała kolejną garścią informacji. J. T. Nowiński podaje, że wał usypany z ziemi, piasku oraz gliny, z elementami konstrukcji drewnianej, od wewnątrz grodu był wzmocniony płaszczem kamieni polnych ściśle przylegających do siebie. Od strony zewnętrznej wał pokryto grubą warstwą tłustej gliny, dzięki czemu zabezpieczono go przed rozmyciem. Jak wykazały badania archeologiczne, szerokość wału obronnego wynosiła około 8 m, a wysokość do 3 m. W 2004 roku również nie powiodły się próby dotarcia

do warstw osadniczych we wnętrzu grodu, pomimo że wykop osiągnął już głębokość 5,5 m. Natomiast znaleziono wiele fragmentów naczyń glinianych, które datuje się na czasy między stuleciami VIII/IX a XII/XIII. Interesującym znaleziskiem jest też brązowy łańcuszek, na który natrafiono w nasypie wału. Nie wiemy dokładnie co się działo na miejscu grodu, w czasach kiedy przestał funkcjonować. Być może na jego „gruzach” zbudowano tzw. gródek stożkowy – siedzibę rodu rycerskiego Dziewinów. Tu bowiem, na wierzchołku pagórka, podczas badań architektonicznych prowadzonych w 1972 roku odkryto bardzo stare piwnice, do budowy których użyto kamieni polnych łączonych zaprawą wapienną. Piwnice te, zbudowane na planie kołystym, historycy skłonni są uznać za pozostałości wieży mieszkalnej.

Jerzy T. Nowiński podaje jeszcze kilka bardzo istotnych informacji o śladach osadnictwa przedlokacyjnego znalezionych na terenie miasta. Otóż w 1998 roku, w pobliżu grodziska, w rejonie kościoła św. Apostołów Piotra i Pawła, podczas nadzoru archeologicznego uchwycono siedmiometrowy odcinek warstwy kulturowej. Wydobyte z niej ułamki naczyń ceramicznych datują funkcjonującą tu osadę na okres pomiędzy VIII/IX a XI/XII wiekiem. Zapewne osada rozwijała się tutaj i później, bowiem najpewniej pod koniec XIII wieku wzniesiono w tym miejscu świątynię. Na ślady osadnictwa wczesnośredniowiecznego natrafiono również podczas nadzorów archeologicznych przy budynku liceum ogólnokształcącego (około 450 m na południe od grodziska), w północno-zachodniej partii rynku i wewnątrz kościoła farnego w trakcie badań architektonicznych. Ceramikę z tych miejsc datuje się na VII lub VIII-IX stulecie.

Interesująco przedstawia się problematyka wczesnego osadnictwa we wschodniej części Starego Miasta, a więc w rejonie kościoła farnego. Na podstawie datowania wspomnianych ułamków naczyń, znalezionych wewnątrz świątyni, sugeruje się istnienie osady pomiędzy VII a IX wiekiem. Zasięg dotychczasowych źródeł archeologicznych nie pozwala definitywnie stwierdzić czy osadnictwo w tym miejscu nadal trwało aż do przełomu XII i XIII wieku, czy też osiedle zostało porzucone w IX wieku i do ponownego zajęcia tego terenu doszło pod koniec XII stulecia, a więc na krótko przed wzniesieniem najstarszego kościoła żarskiego. Jak wynika z nowszych odkryć archeologicznych, Stare Miasto w Żarach kryje jeszcze wiele śladów bardzo intensywnego osadnictwa średniowiecznego. Zaledwie 50 m na zachód od kościoła pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa, w 1998 roku odsłonięto warstwy osadnicze z około połowy XIII wieku, a w nich pozostałości drewnianej zabudowy mieszkalnej oraz gospodarczej, m.in. chaty, zapewne o konstrukcji zrębowej, z budynkiem gospodarczym. Późniejsze badania wykopaliskowe prowadzone w 2004 roku, przyniosły odkrycie m.in. w rejonie skrzyżowania ulic Traugutta i Kościelnej warstwy kulturowej z fragmentami naczyń glinianych, najpewniej wykonanych pod koniec XII lub na początku XIII stulecia. Nieco młodszy był obiekt spełniający funkcję rynsztoka, ufor-

mowanego z desek i beleczek z dębów ściętych w 1262 roku. Jak informuje J. T. Nowiński we wspomnianej publikacji książkowej, na opisywanym miejscu natrafiono też na pozostałości innych konstrukcji drewnianych, w tym na fragmenty drewnianej drogi z pierwszej połowy XIII wieku. Znaleździł dużej ilości żużla żelaznego, zmieszanego ze spalenizną, autor interpretuje jako świadectwo funkcjonowania około połowy XIII stulecia pracowni kowalskich lub kuźniczych. Odkrycia z przełomu 2004 i 2005 roku, dokonane na dużym obszarze przy pobliskiej ulicy Osadników Wojskowych, dostarczyły znacznie więcej informacji o zasiedleniu wschodniej, najstarszej części Starego Miasta. Jednak aby je poznać, musimy poczekać na publikację wyników badań wykopaliskowych.

Trzynastowieczne Żary to osada, której mieszkańcy utrzymywali się głównie z uprawy ziemi. Część ludności zajmowała się rzemiosłem, o czym świadczą pozostałości warsztatów szewskich i metalurgicznych. Niewykluczone, że w osadzie mieszkali też kupcy. W każdym razie musiał to już być organizm prężny o dużym potencjale ekonomicznym, o obszarze znacznie wykraczającym na północ i zachód poza przestrzeń terenu przykościelnego. W świetle obecnego stanu badań nad genezą miasta Żary można stwierdzić, iż przykościelna osada pełniła ważną funkcję gospodarczą, społeczną i religijną. Wcześniej taką rolę odgrywał pobliski gród wraz z plemiennym podgrodzem. Po nadaniu aktu lokacyjnego osada przykościelna została włączona w obręb ośrodka miejskiego, stanowiąc jego wschodnią, bardzo znaczącą część.

Do rozważań opartych na źródłach archeologicznych dorzucmy nieco informacji historycznych. Ziemia żarska, niegdyś nieduże terytorium przygraniczne, została wymieniona po raz pierwszy przez Thietmara w 1007 roku. Za panowania Bolesława Chrobrego teren ten przez krótki czas należał do Polski, następnie w 1031 roku razem z Łużycami został włączony do Marchii Wschodniej. Jak się przypuszcza, mogła na początku XIII wieku przez kilkanaście lat należeć do Henryka Brodatego, który w latach 1211-1225 był właścicielem części terenów łuzyckich. W 1280 roku, prawdopodobnie przez dziedziczenie, Żary otrzymał od Dziewinów Ulrich z rodu Packów. Po Packach w 1355 roku miasto przejął Fryderyk Biberstein, ożeniony z córką ostatniego reprezentanta tego rodu. Po śmierci w 1551 roku ostatniego właściciela z rodziny Bibersteinów dominium żarskie przeszło na własność cesarza niemieckiego i króla czeskiego Ferdynanda Habsburga. Zarządcą majątku z jego ramienia został Fabian Schönaich. W 1558 roku cesarz sprzedał Żary wraz z Trzebielem wrocławskiemu biskupowi Baltazarowi Promnitzowi. Rodzina Promnitzów władała miastem do 1765 roku, kiedy to ostatni potomek tej rodziny w zamian za dożywotnią rentę państewko stanowe Żary-Trzebiele przekazał Sasom.

Jak twierdzą historycy, przeprowadzenie reformy przestrzennej Żar należy wiązać z czasami Henryka Brodatego. Wytyczone miasto charakteryzowało się prostokątnym placem rynkowym, z którego wyprowadzono pod kątem prostym 10 ulic. Było

W rejonie kościoła, przy ulicy Wartowniczej zobaczymy kolejne fragmenty średniowiecznych fortyfikacji: odcinek muru oraz wspomnianą **Wieżę Wartowniczą (fot. 5)**, zapewne z końca XIII wieku. Jest to wieża nieistniejącej już Bramy Dolnej. Ten czworoboczny, murowany z kamienia obiekt nakrywa dach namiotowy. Wprawdzie był on poddawany przeróbkom w XIX wieku, jednak utrzymał pierwotny charakter. Zachowały się wąskie okienka strzelnicze, a także fragment zbudowanego z cegły ganku, umożliwiającego przejście pomiędzy wieżą a pomostami strzelniczymi.

Od Wieży Wartowniczej ulicą Mieszka I dojdziemy do pałacu Promnitzów. Po drodze minimy kolejny, dłuższy odcinek muru obronnego, przylegający od wschodu do pałacu. Od zachodu budowla ta sąsiaduje z zamkiem. Rozpocznijmy więc zwiedzanie od **zamku (fot. 6)**. Obiekt ten zbudowano w południowo-zachodnim narożu średniowiecznego założenia z inicjatywy Albrechta Dziewina, właściciela dóbr żarskich w latach 1226-1280. Była to podpiwniczona, trzykondygnacyjna budowla ceglana wzniesiona na planie prostokąta. Mury miały 2 m grubości, okna były od zewnątrz wąskie, a do wnętrza budowli rozszerzające się (rozglifione). Na dwóch górnych kondygnacjach znajdowała się kaplica nakryta sklepieniem krzyżowo-żebrowym. Wkrótce po zbudowaniu zamku wydzielono dziedziniec i otoczono go wysokim murem kamiennym. Na dziedzińcu zapewne znajdowały się obiekty gospodarcze oraz studnia. Założenie zamkowe otaczała szeroka i głęboka fosa, przez którą przerzucony był most zwodzony. Bramę zamkową lokalizuje się w miejscu, gdzie dziś znajduje się wejście. W latach 1320-1329 rodzina von Pack przystąpiła do rozbudowy zamku. Dobudowując zachodnie skrzydło od strony miasta w południowym murze przebito nową bramę. Zamek został włączony w miejski system obronny. Na początku XV wieku Bibersteinowie – ówcześni właściciele dóbr żarskich dobudowali wschodnie skrzydło. Na ten czas datuje się zachowane fragmentarycznie w wielkiej sali zamkowej, przykrytej sklepieniem gwiazdzystym, freski o tematyce heraldycznej, z długim na 45 m fryzem mieszczącym około 90 herbów. W pierwszej połowie XVI wieku zamek kilkakrotnie trawiły pożary. Uszkodzoną budowlę Bibersteinowie poddali gruntownej przebudowie i zamek przekształcili w renesansową rezydencję. Zmieniono wówczas otwory okienne, zbudowano na dziedzińcu arkadowe krużganki oraz zastosowano bogatą dekorację sgraffitową. Wewnątrz zamku dokonano przebudowy pomieszczeń, sklepienia kolebkowe z lunetami pokryto sztukaterią, a część ścian polichromią. Dodajmy, że do dziś na ścianach dawnej kaplicy, którą w czasach renesansu podzielono na dwie kondygnacje, pod wtórną pobiałą przetrwały warstwy gotyckiej i renesansowej polichromii. Około połowy XVI wieku (do 1566 roku) wzniesiono nowe skrzydło, a w latach 1590-1592 kościół. W XVIII wieku dokonano przebudowy wieży w duchu barokowym. W 1824 roku zamek żarski przekształcono w urząd oraz więzienie, które funkcjonowało prawie 100 lat. W latach 1933-1945 znalazło w nim swoją siedzibę muzeum regionalne. W czasie wojny zamek został

uszkodzony przez zrzuconą w 1944 roku bombę, która naruszyła jego północno-zachodni narożnik. Po wojnie obiekt poddano remontowi. Odbudowano zniszczoną część zamku, ale pod koniec lat osiemdziesiątych XX wieku przerwano renowację, której nie podjęto do dziś.

Do zamku od południa przylegają trzy nowsze budynki, zwane kuchnią zamkową. Wzniesiono je w XVII wieku na relikwach średniowiecznych budynków przyzamkowych. Obiekty te, nakryte dachami dwuspadowymi, były w XIX i XX wieku wiele razy przebudowywane.

Stojący w pobliżu zamku **pałac (fot. 7)** zbudowano w latach 1710-1728 z inicjatywy Erdmanna II von Promnitzza, właściciela dóbr żarskich i szambelana Augusta II. Projekt pałacu wraz z innymi budowlami i parkiem przygotowali Georg Spanninger i Giulio Simonetti. Po zewnętrznej stronie murów najpierw dostawiono ujeżdżalnię, następnie zbudowano zameczek myśliwski i urządzono zwierzyńiec. Tereny sąsiadujące od północy z zamkiem zostały przekształcone w park z wydzielonymi częściami: krajobrazową (angielską) i geometryczną (francuską). Za częścią francuską parku zbudowano w 1723 roku pałac letni, który następnie w 1735 rozbudowano w kierunku zachodnim i powiększono o boczne skrzydło południowe, które przeznaczono na szkołę rycerską. Pod koniec XVIII stulecia właścicielem pałacu został jeden z kupców. W budynku umieścił on manufakturę sukienniczą. Już w 1812 roku postanowiono urządzić tu szpital dla psychicznie chorych, a pod koniec XIX wieku obiekt zaczął pełnić funkcję szpitala wojskowego. Obecnie, dawny pałac stanowiący własność prywatną, nie jest użytkowany. Stojący przy ul. B. Domańskiego barokowy obiekt w części pierwotnej nakrywają dachy dwuspadowe, zaś w dobudowanej mansardowe. Jest to dwupiętrowy budynek, w nowszej partii kształtem przypominający literę „L”. Zameczek myśliwski został zburzony w XIX wieku, a ujeżdżalnia podczas II wojny światowej.

Budowę rezydencji Promnitzów prowadzono z wykorzystaniem murów gotyckich i renesansowych budowli stojących na podzamczu. Czteroskrzydłowy pałac wzniesiono na planie nieregularnego czworoboku. Rezydencja miała prostokątny dziedzińiec, a z zamkiem łączył ją murowany ganek zbudowany na poziomie drugiej kondygnacji. Wnętrza pałacu zdobiły kominki, rzeźby, bogata dekoracja sztukatorska, plafony z płaskorzeźbami oraz malarstwem iluzjonistycznym. Budowla ta była niedługo użytkowana przez Promnitzów, bowiem w 1765 roku sprzedali ją wraz z dominium Saksonii. Pozostający od 1815 roku pod zwierzchnictwem pruskim pałac był zaniedbany i dopiero w 1926 roku wyremontowano go i przekazano urzędowi ziemskiemu. Podczas nalotu lotnictwa amerykańskiego w 1944 roku uszkodzeniu uległy dwa skrzydła pałacowe. Przez znaczną część okresu powojennego obiekt stał opuszczony. W latach 1966-1975 wymieniono więźbę i dach, zabezpieczając go przed całkowitą ruiną. Murowany pałac jest dwupiętrową, niepodpiwniczoną budowlą, na-

GMINA ŻARY

Należąca do większych gmin województwa lubuskiego, położona jest we wschodniej części powiatu żarskiego. Zajmuje część makroregionu – Wału Trzebnickiego, zwaną Wzgórzami Żarskimi, których wysokość sięga 229 m n.p.m. Dużą część jej powierzchni (około 44%) stanowią użytki rolne, a nieco więcej, bo 47% – tereny leśne. Między Żarami a Łazem rozciąga się Zielony Las, położony na terenie o zróżnicowanej powierzchni, przeciętym przez głębokie doliny. Stanowi on zaplecze turystyczno-rekreacyjne miasta Żary, przez które przebiegają dwa szlaki turystyczne oraz euroregionalny szlak rowerowy. W 1996 roku większa część Zielonego Lasu, decyzją wojewody zielonogórskiego została uznana za obszar krajobrazu chronionego. Rosną tu m.in. wiekowe buki, a część drzew została oznaczona jako pomniki przyrody. Teren gminy Żary przecięty jest ważnymi szlakami komunikacyjnymi – drogami nr 12 i 27, umożliwiającymi dojazd do przejść drogowych na granicy z Niemcami: w Łęknicy i Przewozie, a także autostradą A18, łączącą dawne przejście w Olszynie z autostradą A4 prowadzącą w kierunku Przemysła.

Zwiedzanie trasy:

Żary – Mirostowice Dolne – Mirostowice Górne – Bogumiłów – Miłowice – Olbrachtów – Sieniawa Żarska – Drożków – Lubanice – Biedrzychowice Dolne – Bieniów – Włostów – Złotnik – Olszyniec

Z Żar udajemy się lokalną drogą na południe, przez miejscowość Łaz, i po przejechaniu siedmiu kilometrów docieramy do **Mirostowic Dolnych** (*Nieder Ullersdorf*) – wsi o genezie średniowiecznej, odnotowanej jako wasalna państwa stanowego Żary. W 1381 roku w dokumentach zapisano ją jako *Nedir Ulristörff*. Swoje własności mieli tu członkowie rodu von Wachow (Wanchewer), żona Otto von der Heide oraz żarski szpital dolny. W źródłach z początku XVI wieku wspomniano rodzinę von Jauernitz. W XVI i XVII stuleciu, w 1620 roku, odnotowano jeszcze przedstawicieli rodu von Wache, osiadłych w Mirostowicach Dolnych, a następnie von Schwanitz. W 1717 roku (1708?) wieś przejęli Promnitzowie i odtąd stała się ona wsią kameralną dominium żarskiego. Od połowy XIX wieku następuje stopniowe przekształcanie Mirostowic Dolnych ze wsi rolniczej w osadę o charakterze przemysłowym. W listopadzie 1854 roku kupiec Jakob Reiss z Frankfurtu nad Odrą rozpoczął wiercenia, poszukując pokładów węgla brunatnego. Już w styczniu 1855 roku, po odkryciu złoża, zawarł z właścicielami działek rolnych umowę na ich eksploatację. W tym samym

roku Reiss otrzymał z Urzędu Górniczego w Rüdersdorf zezwolenie na założenie Kopalni „Sophie”. Wkrótce pole górnicze zostało poszerzone o część państwowych obszarów leśnych i rolniczych działek, dzięki czemu kopalnia w 1868 roku zajmowała powierzchnię prawie 242 ha. Kopalnia funkcjonowała jeszcze po II wojnie światowej, a zlikwidowano ją w połowie lat sześćdziesiątych XX wieku. Równocześnie z kopalnią w Mirostowicach Dolnych działały zakłady ceramiczne pod nazwą *Ullersdorfer Werke*, zajmujące się produkcją szerokiego asortymentu artykułów branży ceramicznej, mających zastosowanie w budownictwie. Po 1945 roku upaństwowione Mirostowickie Zakłady Ceramiczne przetrwały do początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku, kiedy to w obliczu zmian strukturalnych w gospodarce uległy likwidacji.

Najstarszą budowlą zachowaną w Mirostowicach Dolnych jest **kościół parafialny pw. św. Barbary (fot. 13)**. Otacza go kamienny, pochodzący z XVI wieku mur, do którego w 1781 roku dostawiono bramę z dzwonnicy. Świątynię zbudowano w XIV wieku, następnie w XV stuleciu przykryto sklepieniem. W 1346 roku kościół parafialny miał należeć do dekanatu w Żarach. Lista proboszczów była znana już od 1519 roku. W tym czasie opiekę nad kościołem sprawowali Bibersteinowie. W latach 1668-1804 świątynia bywała miejscem schronienia dla śląskich protestantów. W XVII-XVIII wieku powiększono ją o zakrystię i kruchtę. Samą nawę przebudowano w 1722 roku, natomiast wieżę dobudowano w 1798 roku. Wnętrze świątyni odnowiono w 1876 roku. Kościół mirostowicki to kamienno-ceglana, jednonawowa budowla z prostokątnym prezbiterium i przylegającą do niego od południa zakrystią, a od północy kruchtą. Węższe od nawy prezbiterium jest wzmocnione przyporami. Po stronie zachodniej nawy stoi czterokondygnacyjna, czworoboczna wieża. Tę masywną budowlę wieńczy hełm z latarnią. Nawę i prezbiterium nakrywają dachy dwuspadowe. Okna mają zróżnicowane kształty i są zamknięte łukiem odcinkowym. Wewnątrz nawa jest przykryta drewnianym stropem, zaś prezbiterium dwuprzęsłowym sklepieniem krzyżowo-żebrowym. Wyposażenie świątyni zostało znacznie zubożone. Jeszcze w 1939 roku znajdował się tu późnogotycki ołtarz szafowy Świętej Rodziny z 1519 roku. Potem zaginął, a w latach sześćdziesiątych XX wieku odnaleziono go na plebanii w Pęcince koło Jawora. W bliżej nieznanych okolicznościach poliptyk rozebrano na części, rzeźby i popiersie z predelli umieszczono w kościele w Piotrowicach, natomiast ze skrzydeł zdjęto płaskorzeźby i po przecięciu na połowę uczyniono z nich obrazy – na wewnętrznych partiach skrzydeł znajdowały się malowane przedstawienia czterech świętych dziewczyc. Obrazy te znalazły się w rękach prywatnych, tylko jeden, z przedstawieniem św. Katarzyny Aleksandryjskiej, od 1972 roku stanowi własność Muzeum Narodowego we Wrocławiu. W mirostowickim kościele zachowała się ambona z początku XVIII wieku, z namalowanymi przedstawieniami Chrystusa Zmartwychwstałego oraz świętych: Pawła, Jana Ewangelisty i Andrzeja. Z tego samego czasu pochodzi prospekt organowy. Ponadto świątynię ozdabia frag-

GMINA LIPINKI ŁUŻYCKIE

Położona w obrębie mezoregionu Wzniesienia Żarskie gmina zajmuje środkową część powiatu żarskiego. Prawie połowę powierzchni gminy pokrywają lasy oraz grunty leśne. Lasy stanowią pozostałość Borów Dolnośląskich, które zostały silnie przeobrażone przez nasadzenia sosny oraz świerku. Na obszarze gminy można jednak spotkać chronione tereny przyrodnicze, do których należy rezerwat łąkowy „Wrzosiec”, położony na południe od wsi Grotów. W rezerwacie rosną rzadkie okazy roślin, wśród nich rosiczka i borówka bagienna. We wsi Zajączek godny zainteresowania jest pomnikowy 700-letni dąb. Gminę Lipinki Łużyckie przecinają dwie główne drogi: krajowa nr 12, prowadząca z Żar do Łęknicy oraz autostrada A18, łącząca Berlin z Wrocławiem.

Zwiedzanie trasy:

Lipinki Łużyckie – Grotów – Brzostowa – Sieciejów – Pietrzyków

Lipinki Łużyckie (*Linderode*) oddalone są od Żar o 11 km. W średniowieczu były wsią wasalną należącą do państwa stanowego Żary. Wieś ta w 1346 roku pojawiła się w dokumentach jako *Lyndenrade* – miejscowość parafialna należąca do dekanatu żarskiego. W 1381 roku Lipinki znajdowały się w posiadaniu trzech rodów: von Schönaich, von Lockau i von Wachow (?). Wzmianka z 1457 roku informuje o nadaniu przez Wenzla von Bibersteina z Żar braciom Hocke czynszu z jednego łana w Lipinkach. W 1458 roku w dokumentach pojawił się Kaspar von Schönaich z Lipinek jako poręczyciel Bibersteina, a dwa lata później jego bracia Hans i Christoph jako sprzedający Heinrichowi von Rothenburgowi probostwo w Kożuchowie wraz z rocznymi czynszami w dobrach *Linderode*. W 1463 roku w źródłach odnotowano kolejną osobę związaną z Lipinkami – Kaspara von Unwürde. Członkowie rodów Schönaichów i Unwürde jeszcze kilkakrotnie zostali wspomniani na początku XVI wieku obok rodziny von Jauernitz. Nazwisko to pojawiło się w źródłach w 1510 roku. Dziesięć lat później Hieronimus von Biberstein nadał lenno rodzinie von Opper, obejmujące m.in. folwark w Lipinkach. W drugiej połowie XVI stulecia z tą miejscowością były związane również takie rodziny szlacheckie, jak von Kittlitz (1576), von Rackel (1593) i von Berge (1596). Wtedy to nastąpił podział Lipinek na Dolne, Środkowe i Górne.

Majątkiem w dolnej części wsi od XVII wieku władało kilka rodów. W 1754 roku zbudowano tu **dwór**, który stanął przy prostokątnym dziedzińcu, zabudowa-

nym około 1800 roku obiektami gospodarczymi. Wówczas właścicielami majątku byli członkowie rodziny von Blankenstein, co zostało uwiecznione na inskrypcji z herbem, widniejącej na nieistniejącym już portalu. Murowany z kamienia i cegły dwór wzniesiono na planie prostokąta. Piętrową budowlę nakryto dachem czterospadowym. W fasadę wkomponowano wejście główne, które zdobił wspomniany portal barokowy. Do dziś zachował się tylko herb. Elewacje charakteryzowały się skromnym detalem architektonicznym w postaci gładkich lizen narożnych, opasek okiennych i dekoracyjnych prostokątów, formowanych w tynku. Obecnie obiekt pozbawiony jest elementów dekoracyjnych. Obok niego zachowały się resztki parku krajobrazowego z XVIII wieku.

W centrum Lipinek (część środkowa) znajduje się **drugi dwór**, który stanął na miejscu kamiennej wieży mieszkalnej zbudowanej jeszcze w XV wieku za czasów Schönaichów. Była to budowla założona na rzucie kwadratu i otoczona fosą. Pod koniec XVI wieku Lipinki Środkowe przejęli bracia von Unwürde. W następnych dwóch stuleciach kilkakrotnie zmieniały się rody władające tą częścią wsi. Na przełomie XVIII i XIX stulecia majątek przejęli mieszczenie. W latach siedemdziesiątych XIX wieku dobra w Lipinkach Środkowych były własnością wysokiego urzędnika Louisa Bartscha i Kiliana Bertrama Thomasa. Po II wojnie światowej budynek należał do Skarbu Państwa. Obecnie obiekt jest nieużytkowany i popada w ruinę. Piętrowy dwór powstał z kamienia i cegły na bazie wieży w drugiej połowie XVIII stulecia. Nowa budowla została założona na planie prostokąta i nakryta dachem mansardowym. Wieża, która pierwotnie miała wymiary 10,8 x 11 m, zachowała się do wysokości pierwszego piętra. Wewnątrz dworu, do dawnej wieży wprowadzono bogaty wystrój neogotycki, a sale nabrały charakteru reprezentacyjnego. Elewację frontową, południową, ozdobiono portalem z tympanonem, z tarczą herbową umieszczoną w jego polu. Poza tym wystrój elewacji jest bardzo skromny, ograniczony do opasek okiennych.

W północnej części wsi (tzw. Lipinki Dolne), po wschodniej stronie osiemnastowiecznego dworu i folwarku, na terenie parku krajobrazowego około 1860 roku zbudowano neoklasycystyczny **pałac**. Prawdopodobnie wówczas majątek był własnością rodziny von Schlichting. Murowany pałac założono na rzucie prostokąta i urozmaicono dwoma ryzalitami wzniesionymi po jego północnej i południowej stronie. Ponadto elewację ogrodową powiększono o taras z wachlarzowatymi schodami. Jest to piętrowy, podpiwniczony budynek nakryty dachem czterospadowym z wystawkami. W elewacji frontowej umieszczono wejście główne, ozdobione portalem złożonym z gładkich pilastrów, na których opiera się zwieńczenie w postaci poziomego belkowania. Bardziej reprezentacyjny wygląd ma elewacja ogrodowa ze wspomnianym tarasem i ryzalitem, w którym umieszczono otwór drzwiowy ozdobiony kolumnowym portalem podpierającym belkowanie. Powyżej znajduje się okno flankowane dwoma pilastrami, na których spoczywa belkowanie zwieńczone konchą z wazami.

GMINA PRZEWÓZ

Przewóz to przygraniczna gmina położona w południowej części powiatu żarskiego. Jej granica z Niemcami przebiega wzdłuż Nysy Łużyckiej. Teren gminy przecinają dwie drogi: krajowa nr 27 łącząca Przewóz z Żarami oraz Zieloną Górą, i wojewódzka nr 350, prowadząca z Gozdnicy do Łęknicy. Istotnym elementem krajobrazu kulturowego gminy jest jej duże zalesienie (65,7%). Lasy wraz z licznymi stawami oraz rzekami sprzyjają uprawianiu aktywnego wypoczynku. Znajdują się tu rezerwy przyrody: florystyczny „Żurawie Bagno” i leśny „Nad Młyńską Strugą”, a także jeszcze nieobjęte formalną ochroną torfowisko „Bucze”. Walory przyrodnicze wzbogacają zabytki architektury zachowane w kilku wsiach tego urokliwego obszaru.

Zwiedzanie trasy:

Przewóz – Lipna – Straszów – Piotrów

Dzieje **Przewozu** (*Priebus*) wiążą się ze szlakiem handlowym prowadzącym z Niemiec do Wielkopolski, a zwanym „Niskim Traktem” lub „dolną drogą solną”. Tędy bowiem przewożono m.in. sól pochodzącą z Halle. Tutaj też przeprawę na Nysie pokonywał cesarz Otton III w 1000 roku, udający się z pielgrzymką do grobu św. Wojciecha w Gnieźnie. W tym okresie Ziemia Łużycka, na której został założony późniejszy Przewóz, należała do Cesarstwa Niemieckiego. Prawdopodobnie w 1018 roku Bolesław Chrobry przyłączył ją do Polski. Wtedy mógł już funkcjonować otoczony fosą gród, który jest lokalizowany na jednym ze wzniesień położonych na zachód od rynku. Jak się przyjmuje, na terenie Przewozu istniała obok grodu osada targowa, która w XIII wieku została przekształcona w miasto. Nie wiadomo dokładnie, w którym roku nastąpiło nadanie Przewozowi praw miejskich, bowiem nie zachował się dokument lokacyjny. Pierwszy raz jako miasto *Prebus in Silesiae* został wymieniony w bulli papieża Klemensa V z 1311 roku. Wcześniej, bo w XIII wieku odnotowano go jako *Pschibus*. Prawdopodobnie nadanie praw miejskich nastąpiło między 1260 a 1311 rokiem, być może za panowania księcia głogowskiego Konrada. Przewóz utrzymał je do 1945 roku.

Polityczne dzieje Przewozu i jego okolic w średniowieczu były bardzo burzliwe. W 1210 roku, w czasie rozbitcia dzielnicowego tereny te zostały zajęte przez Henryka Brodatego i wtedy znalazły się w granicach Śląska.

Przewóz w wiekach XIII i XIV w formie lennego zastawu podlegał właścicielom Żar – rodowi von Pack, a potem von Biberstein. Według jednego z badaczy dzie-

GMINA TRZEBIEL

Położona jest w południowo-zachodniej części powiatu żarskiego, przy granicy Polski z Niemcami. Granicę stanowi rzeka Nysa Łużycka. Gminę przecinają dwie ważne drogi: wspomniana autostrada A18, biegnąca od granicy, i droga krajowa nr 12, umożliwiająca przejazd z Żar do Łęknicy i przejścia granicznego Łęknica/Bad Muskau. Gmina Trzebiel położona jest na pograniczu Wzniesień Łużyckich i Wzniesień Śląsko-Wielkopolskich, w obrębie dwóch mezoregionów: Łuku Mużakowskiego i Wzniesień Żarskich. Walorem turystycznym gminy, oprócz interesujących zabytków, jest duże zalesienie (nieco ponad 50%) obejmujące m.in. obszary chronionego krajobrazu i park krajobrazowy, a także obecność zbiorników wodnych. Dominującym gatunkiem drzew jest sosna, w lasach znacznie mniej rośnie drzew liściastych, np. brzozy i dębu. Zgrupowanie stawów rybnych w rejonie Niwicy, Mieszkowa i Łukowa sprzyja gniazdowaniu wielu gatunków ptaków wodnych, m.in. zagrożonych wyginięciem, takich jak perkoz rdzawoszyi, krwawodziób, rybitwa czarna, bąk, żuraw, sieweczka rzeczna, wodnik. Na stawach żerują przedstawiciele rzadkich gatunków ptaków: bielik, bocian czarny i rybołów.

Zwiedzanie trasy:

Trzebiel – Dębinka – Mieszków – Niwica – Żarki Wielkie – Stare Czaple

Dwanaście kilometrów na zachód od Lipinek leży dawne miasto rycerskie **Trzebiel** (*Triebel*). Dziś jest to niewielka osada pozbawiona praw miejskich. Pierwsza wzmianka o miejscowości *Trebule* pochodzi z 1301 roku. Wcześniej, na jej terenie powstał gród, którego miejsce położenia próbuje się zlokalizować z lokalizacją późniejszego pałacu. W rejonie skrzyżowania się szlaku prowadzącego z Gubina do Zgorzelca z traktem łączącym Żary z Forst, na bazie osady przygodowej i przykościelnej w XIII wieku wykształcił się organizm miejski. Trzebiel stał się obwarowanym miastem o regularnym układzie przestrzennym. Jego założycielem mógł być ród Ileburgów (Eulenburgów). W 1329 roku Trzebiel przejęła rodzina von Hakeborn-Priebus, a włądała nim prawdopodobnie do 1388 roku. Następnym właścicielem miejscowości, zapewne do 1402 roku, został Nicol von Horn. Jeszcze w dokumentach z lat 1501 i 1507, odnoszących się do Trzebiela, pojawia się przedstawiciel rodu von Horn – Peter, kapitan w służbie Bibersteinów. W 1411 roku król czeski Wacław nadał to miasto w formie lenna Johannowi von Bibersteinowi. Od 1416 roku Trzebiel i Lubsko stanowiły wspólną własność Hansa i Wenzla von Bibersteinów. W 1457 roku od tej

GMINA BRODY

Gmina położona jest w północno-zachodniej części powiatu żarskiego przy granicy polsko-niemieckiej. Przejazd przez granicę umożliwia przejście graniczne otwarte pod Zasiøkami, w bezpośrednim sąsiedztwie miasta Forst. Brody mają dogodne połączenie drogowe z tym miastem, a także z Lubskiem i Żarami (drogi nr 289 i 287), jak również z Gubinem (nr 286). Południowy skraj gminy przecina autostrada A18. Obszar gminy Brody jest w ponad 65% zalesiony. Pozostałą powierzchnię w znacznym stopniu wykorzystuje rolnictwo. Lasy obfitujące w zwierzynę oraz leśne runo, a także obecność kompleksów torfowisk i pozostałości borów bagiennych z rzadkimi gatunkami roślin i ptaków, podnoszą ekologiczną wartość tego regionu i stanowią zachętę dla miłośników przyrody do poznawania jego walorów. Na terenie gminy Brody nie brak też zabytków.

Zwiedzanie trasy:

Brody – Jezioro Dolne – Koło – Biecz

Przy drodze nr 289, prowadzącej z Lubska w kierunku miasta Forst, w odległości 35 km od Żar, znajdują się **Brody** (*Pförtten*). Wieś Brody założono już w średniowieczu przy szlaku handlowym prowadzącym z Gubina do Żar, jednak najstarsze jej dzieje nie zostały w pełni rozpoznane. Nazwę wsi *Förtten* po raz pierwszy odnotowano w dokumentach w 1389 roku. Jak się przypuszcza, około połowy XV wieku wieś została przejęta na własność przez Bibersteinów z Żar od rodziny von Dohna. Dzięki ich inicjatywie dotychczasowa wieś otrzymała w XV wieku prawa miejskie. Brody jako miasto po raz pierwszy wymieniono w 1454 roku. Jednak fakt ten nie spowodował początkowo większych zmian w ich rozwoju gospodarczym i urbanistycznym. Po wygaśnięciu linii von Biberstein-Forst wraz ze śmiercią w 1667 roku Ferdinanda II von Bibersteina, dominium Brody zostało zjednoczone z dominium w Forst i następnie przejęte przez hrabiego Ulricha von Promnitz – pana żarsko-trzebielskiego. Promnitzowie wzniesli w miasteczku rezydencję, dzięki czemu wzrosło zatrudnienie wśród okolicznej ludności. Ponadto za czasów ostatniego właściciela z tego rodu zbudowano tutaj odlewnię mosiądzu, hutę żelaza oraz wytwórnię drutu. Po wygaśnięciu linii rodu von Promnitz z Brodów, własność kupił w 1726 roku hrabia von Watzdorf, który w 1740 roku sprzedał miasto wraz z należącymi do niego majątkami ziemskimi hrabiemu Heinrichowi von Brühlowi, pierwszemu ministrowi króla Augusta III. W latach 1741-1749 nastąpiły znaczne zmiany w urbanistyce Brodów,

GMINA LUBSKO

Położona w północnej części powiatu żarskiego, gmina zajmuje część terenów dwóch jednostek geograficznych, a mianowicie Wzniesień Gubińskich i Obniżenia Nowosolskiego. Przez jej terytorium przepływa rzeka Lubsza. Zalesienie wynosi 45% powierzchni gminy. W lasach dominuje sosna, ale spotkać można też rzadsze gatunki drzew: topoli kanadyjskiej, limby, dębu błotnego, jawora i płatanu. Zwierzynę łowną reprezentują sarny, jelenie, dziki, lisy, a także ptactwo. Wśród rzadkich gatunków ptaków wyróżnia się orzeł bielik i bocian czarny. Środowisko przyrodnicze wzbogacają także stawy hodowlane oraz zalew Karaś, w których żyją ważniejsze gatunki ryb jeziornych, jak szczupak, okoń, lin i węgorz. Siedziba gminy leży przy skrzyżowaniu dróg – nr 289, prowadzącej z Forst do Nowogrodu Bobrzańskiego, z drogą nr 287, łączącej rejon Krosna Odrzańskiego z Jasieniem i Żarami. Lubsko stanowi atrakcję turystyczną dzięki zachowaniu zabytkowego układu urbanistycznego i cennych obiektów architektury, które spotkamy też w okolicznych wioskach, leżących na terenie gminy.

Zwiedzanie trasy:

Lubsko – Dłużek – Osiek – Lutol – Chocicz – Tuchola Żarska

Po północno-zachodniej stronie Żar, w odległości 21 km leży miasto **Lubsko** (*Sommerfeld*). Jego dzieje są związane z terenem pomiędzy Równiną Lubską a Pagórkami Kaniowskimi, a więc z miejscem, który przecina rzeka Lubsza, dopływ Nysy Łużyckiej. Średniowieczne miasto powstało w miejscu przeprawy przez Lubszę na trakcie prowadzącym z Gubina do Żar. Zbudowano je na piaszczystym wyniesieniu otoczonym korytem rzeki i jej odnogami, terenami podmokłymi i bagiennymi. Pagórek ten, o wymiarach 300 x 350 m, stanowił podstawę planu jego zagospodarowania. To tu na początku, zapewne w XII wieku powstała osada. W pierwszej połowie XIII wieku, niewykluczone że za czasów Henryka Brodatego, mogło dojść do reformy przestrzennej, dzięki której zostało ukształtowane śródmieście Lubaska. Być może w tym czasie, w miejscu, gdzie stoi zamek, funkcjonował gródek, a w rejonie rynku plac targowy. 1253 rok to najstarsza data, pod którą pojawia się nazwa miasteczka Lubsko (*Zommerfeld*).

Jak dotychczas, nie natrafiono na ślady zabudowy przedlokacyjnej związanej z osadą targową. Badania i nadzory archeologiczne prowadzone przy okazji róż-

nych prac ziemnych nie doprowadziły do wyjaśnienia tego zagadnienia. W wykopie pod budynek mieszkalno-usługowy przy ulicy Popławskiego, w pobliżu kościoła Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny natrafiono na obiekt – pozostałość półziemianki, z której oprócz fragmentów naczyń glinianych pochodzą kawałki drewna. Dla próbek pobranych z obiektu uzyskano daty ścięcia drzew: 1167 i 1189 rok. Daty te są zgodne z czasem funkcjonowania osady targowej, jednak pozostałe znaleziska, przede wszystkim ułamki ceramiki, są młodsze, bo kojarzone z drugą połową XIII stulecia, a więc z okresem powstawania miasta. Nie można wykluczyć, że fragmenty drewna pochodzą ze starszych budynków związanych z osadą targową, jednak na ich ślady, zarówno w tym wykopie, jak i w kilku innych zakładanych w różnych punktach miasta, nie udało się natrafić.

W 1283 roku margrabia miśnieński Henryk Dostojny nadał miastu przywileje, najpewniej według prawa magdeburskiego, czyli takie jakie od 1235 roku posiadali mieszkańcy Gubina. Dokument wprowadzał m.in. różne ulgi ekonomiczne, ale zawierał też istotną informację o systemie obronnym Lubuska. Jak się dowiadujemy, w tym czasie istniały już fortyfikacje miejskie, bowiem wymienia się w nim dwie bramy. Przez miasto prowadził szlak komunikacyjny, który od północy przechodził przez Bramę Gubińską, a od południa przez Bramę Żarską. Tak więc system obronny prawdopodobnie powstał w drugiej połowie XIII wieku.

Początkowo miasto było otoczone fortyfikacjami drewniano-ziemnymi, w skład których oprócz bram wchodził wał. Z czasem w Lubsku wzniesiono pojedynczy mur obronny. Ta kamiennie-ceglana konstrukcja otaczała całe miasto. Dotychczasowe przypuszczenia co do istnienia wcześniejszych umocnień zostały potwierdzone w 1998 roku w trakcie prac archeologicznych, które prowadziłem obok Baszty Katowskiej, a więc w rejonie lokalizacji dawnej Bramy Żarskiej. Zachowany pod powierzchnią ziemi odcinek drewniano-ziemnego wału miał około 2 m wysokości. Obiekt ten chronił nie tylko przed wrogami, ale na pewno też przed powodzią, bowiem poziom wody oblewającej miasto na pewno często bywał wysoki.

Analizując dokument z 1283 roku, historycy doszli do wniosku, że Lubusko w tym czasie było jednostką ukształtowaną pod względem przestrzennym oraz ekonomicznym. Proces tworzenia się miasta na prawie magdeburskim zamyka się w latach 1253-1283. Owalną przestrzeń miejską o wymiarach około 300 x 350 m z północnego wschodu na południowy zachód przecinał wspomniany szlak komunikacyjny. W centrum rozdzielał się on na dwie nitki i otaczał rynek wraz z przyległymi do niego budynkami.

Na rynku bardzo wcześnie, bo w połowie XIII wieku wzniesiono kościół, po raz pierwszy wzmiankowany w 1289 roku. Obok kościoła stanął ratusz – budowla gotycka o nieznanym dziś architekturze. Pierwsza informacja o nim pochodzi z 1456 roku. W północno-zachodnim rejonie miasta zbudowano w stylu gotyckim

GMINA JASIEŃ

Gmina położona jest w północno-wschodniej części powiatu żarskiego i zajmuje część zachodniego skraju Obniżenia Nowosolskiego i Wzniesień Żarskich. Gminę przecina rzeka Lubsza. Sam Jasień leży przy drodze nr 287, łączącej Lubsko z Żarami. Stąd też prowadzi droga nr 294, umożliwiająca dotarcie przez Tuplice do autostrady A18. Znaczna część gminy jest zalesiona – lasy zajmują 51,7% jej powierzchni, natomiast użytki rolne 41,5%. Gmina jest atrakcyjnym terenem dla grzybiarzy i obserwatorów dzięki przyrodzie. Na amatorów wędkowania czeka doskonale zarybione łowisko ryb Polskiego Związku Wędkarskiego w Jasieniu, a prowadzące przez jej terytorium szlaki umożliwiają wędrowki piesze i rowerowe nie tylko przez obszary leśne, ale i przez miejscowości, w których zachowały się interesujące zabytki architektury.

Zwiedzanie trasy:

Jasień – Świbna – Jabłoniec – Jasionna – Budziechów – Wicina

Po południowo-wschodniej stronie Lubska, w odległości 16 km od Żar leży **Jasień** (*Gassen*). Miasto to zostało założone przy skrzyżowaniu szlaków prowadzących z Tuplic do Nowogrodu Bobrzańskiego i z Lubska do Żar. Jest ono położone na północnym skraju Wzniesień Żarskich oraz Obniżenia Nowosolskiego. Brzeg zachodni tego obniżenia przecina rzeka Lubsza. Pierwsza wzmianka o Jasieniu pochodzi z 1321 roku. Wówczas jego właścicielem był łuzycycki ród rycerski Wiedebachów. Co do wcześniejszych przekazów o wsi *Gozewa*, niekiedy identyfikowanej z Jasieniem, wśród historyków najczęściej panuje przekonanie, że nie należy łączyć tej nazwy historycznej z obecnym miasteczkiem. Jasień należał do Wiedebachów do połowy XVII wieku, a więc do bezpotomnej śmierci w 1642 roku Kaspra von Wiedebacha.

Pod koniec wojny trzydziestoletniej wieś Jasień zakupił Rudolf von Büнау. Nowy właściciel w 1652 roku sprowadził ze Śląska oraz Moraw prześladowanych tam protestantów. Osiedlając ich obok jasińskiego folwarku umożliwił im wykonywanie rzemiosła i uprawianie handlu. W 1656 roku książę sasko-merseburski mianował tegoż Rudolfa von Büнауa starostą Dolnych Łuzyc, a 24 stycznia 1660 roku, na prośbę właściciela Jasienia, nadał dotychczasowej wsi przywileje miejskie. Jasień nadal pozostawał własnością szlachecką i jako jednostka typu miejskiego otrzymał pewne prawa, takie jak urządzania jarmarków, targów oraz prowadzenia browaru czy wyszynku. Na

Žary (*Sorau*)

- Die Wehrmauer aus der Zeit zwischen der zweiten Hälfte des 13. Jh. und Anfang des 16. Jh. (**Foto 1-2**).
- Die ehemalige, mittelalterliche Franziskanerkirche, später beträchtlich umgebaut, jetzt die Garnionskirche zur Erhöhung des Heiligen Kreuzes.
- Die ehemalige Mälzerei aus dem 14. Jh., später vielfach umgebaut.
- Die gotische Pfarrkirche zum Heiligsten Herzen Jesu von 1308, an Stelle einer romanischen Kirche umgebaut und im 15., 16. und 17. Jh. erweitert (**Foto 3**).
- Die Gebäude bei der Pfarrkirche aus dem 15. Jh. und der ersten Hälfte des 16. Jh., im 19. und 20. Jh. umgebaut.
- Der Glockenturm – die ehemalige Wehrbastei aus dem 14. Jh., im 16. Jh. erhöht (**Foto 4**).
- Der Wachturm (der Turm des Niedertores), vermutlich vom Ende des 13. Jh. (**Foto 5**).
- Das Schloss aus dem 13. Jh., im 14. Jh. und zu Beginn des 15. Jh. erweitert, nach den Bränden in der ersten Hälfte des 16. Jh. wiederaufgebaut, später 1824 zu einem Gefängnis und Amt umgestaltet, heutzutage verlassen (**Foto 6**).
- Das Schloss aus den Jahren 1710-1728, im 19. Jh. vernachlässigt, 1926 renoviert, heute einsturzgefährdet (**Foto 7**).
- Das Rathaus aus der ersten Hälfte des 14. Jh., Ende des 14. Jh., im 15.-17. und 19.-20. Jh. mehrmals umgebaut (**Foto 8**).
- Die Wohnhäuser in der Altstadt, zum Teil aus der Renaissance- und Barockzeit. Viele von Gebäuden außerhalb der Mauer sind aus der zweiten Hälfte des 19. Jh. und von Anfang des 20. Jh. (**Foto 9-12**).
- Die St. Apostel Peter und Paul-Kirche, im 14. Jh. gestaltet, gegen 1500 umgebaut, später mehrmals renoviert.
- Die mittelalterliche Kapelle zum hl. Joseph Bräutigam, nach dem Brand 1551 wiederaufgebaut.

Mirostowice Dolne (*Nieder Ullersdorf*)

- Die Kirche aus dem 14. Jh., im 17. und 18. Jh. umgebaut, mit dem angebauten Tor und Glockenturm (**Foto 13**).

Mirostowice Górne (*Ober Ullersdorf*)

- Die Filialkirche von Anfang des 16. Jh., im 18. Jh. umgebaut, mit dem auf 1781 datierten Tor- und Glockenturm (**Foto 14**).

Bogumiłów (*Reichenau*)

- Die 1599 erbaute Filialkirche.
- Der um 1800 gebaute Speicher.

Miłowice (*Mildenau*)

- Schlosskomplex mit einem Mitte des 19. Jh. angelegten, sich weit erstreckenden Landschaftspark und neoklassizistischem Herrenhaus von 1860.
- Das 1916-1920 gebaute, eklektische Schloss;
- Die Filialkirche aus dem 14. Jh., 1750 umgebaut (**Foto 15**).

Olbrachtów (*Albrechtsdorf*)

- Die Pfarrkirche aus dem 14. Jh., bis 19. Jh. mehrmals um- und ausgebaut.
- Gebliebene Reste eines Vorwerks aus dem 19. Jh. mit dem Schlosspark.

Sieniawa Żarska (*Schönwalde*)

- Die Pfarrkirche aus dem 14. Jh., zu Beginn des 16. Jh. umgebaut und 1809 um den Turm vergrößert (**Foto 16**).

Drożków (*Droskau*)

- Die Pfarrkirche, nach Mitte des 13. Jh. erbaut, im Spätmittelalter und in der Neuzeit erweitert (**Foto 17**).

Lubance (*Laubnitz*)

- Die Filialkirche aus dem 14. Jh., im 16. und 17. Jh. u.a. um den Turm vergrößert.

Biedrzychowice Dolne (*Friedersdorf*)

- Die Filialkirche aus der ersten Hälfte des 13. Jh., im 17. Jh. um die Vorhalle erweitert. 1945 abgebrannt und in den Jahren 1975-1978 wiederaufgebaut. Der Glockenturm aus dem 15. Jh. mit 1791 aufgebauter Fachwerkkonstruktion. Neben der Kirche die neogotische Grabkapelle (**Foto 19**).
- Das Fachwerkhaus von 1769 (**Foto 18**).

Bieniów (*Benau*)

- Barockes Herrenhaus, 1840 umgebaut und das zweite Geschoß aufgebaut.
- Die Pfarrkirche aus der zweiten Hälfte des 13. Jh., im 15. Jh. u.a. um den Turm vergrößert (**Foto 21**).
- Das klassizistische Pfarrhaus von 1793 (**Foto 20**).

Włostów (*Nissmenau*)

- Gebliebene Reste einer Hofanlage mit Ruine eines Herrenhauses, das zu Beginn des 19. Jh., an Stelle eines Renaissancegebäudes erbaut wurde.

Złotnik (*Reinswalde*)

- Die Ruine einer Kirche aus dem 14. Jh.
- Das sog. Schulzehaus von 1534.

1-2. Żary. Mur obronny, dawna słodownia i kościół pw. Krzyża Świętego
Wehrmauer, alte Mälzerei und die Kirche zur Erhöhung des Heiligen Kreuzes

3. Żary. Kościół pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa
Die Pfarrkirche zum Allerheiligsten Herzen Jesu

4. Żary. Dawna baszta obronna / Alte Wehrbastei

9-10. Żary. Fragment zabudowy miejskiej / Stadtfragment mit alten Bürgerhäusern

15. Miłowice. Kościół pw. św. Antoniego Padewskiego / Die St. Anton Padewski-Kirche

35. Brody. Rzeźby atlasów przy wejściu do pałacu / Atlas-Statuen am Eingang zum Schloss

POWIAT ŻAGAŃSKI

ŻAGAŃ

Zanim ukształtowało się jedno z ważniejszych miast Dolnego Śląska – **Żagań** (*Sagan*), w XII wieku nad Bobrem, około 1,5 km na północ od dzisiejszego Żagania rozwijał się gród. Prawdopodobnie pełnił on funkcję strażnicy przy przeprawie przez rzekę. Tędy bowiem prowadził ważny trakt łączący Wielkopolskę z Lipskiem i Halle. W tym rejonie przebiegały także inne trakty handlowe, ale o mniejszym, regionalnym znaczeniu. Tereny, na których powstał Żagań, to północny skraj Borów Dolnośląskich oraz południowa partia Wzgórz Dalkowskich. Przez miasto przepływa Bóbr, do którego wpada na północy mała rzeka Czerna.

Najstarszą wzmiankę o Żaganiu zawarto w dokumencie z 1202 roku, który wystawił książę Henryk Brodaty dla klasztoru cystersów w Lubiążu. W źródle tym występuje kasztelan żagański Stefan. Na początku XIII wieku Żagań został wymieniony wśród kilkudziesięciu kasztelańskich grodów śląskich, pełniących jako strażnice graniczne funkcje obronne w stosunku do czeskiej i łужицkiej granicy. Powstała prawdopodobnie w XII wieku osadę targową lokalizuje się na terenie wsi Stary Żagań, gdzie do dziś stoi romański kościółek. Ze względu na znaczną odległość od przeprawy przez Bóbr, około 1230 roku osada została przeniesiona na teren dzisiejszego śródmieścia. Około połowy XIII wieku książę glogowski Konrad dynamicznie rozwijającej się osadzie nadał przywileje lokacyjne według prawa magdeburskiego. Nie znamy dokładnej daty nadania praw miejskich, bowiem nie zachował się akt lokacyjny. Jest prawdopodobne, że odbyło się to pomiędzy 1253 a 1260 rokiem. W tym czasie w najbliższej okolicy Żagania istniało co najmniej 20 osad, a samo miasto odgrywało funkcję centralną w stosunku do okolicznych wsi.

Przystępując do zagospodarowania przestrzeni urbanistycznej, początkowo wytyczono czworoboczny rynek, z którego rogów wyprowadzono ulice. Ówczesny Żagań miał kształt owalny, a od zachodu był ograniczony Bobrem, od południa Młynówką,

czyli starym korytem rzeki, zaś od północy niedużym wzniesieniem. Jego wschodnia granica przebiegała wzdłuż dzisiejszej ulicy Długiej. Około 1280 roku miasto poszerzono w kierunku wschodnim, wzniesiono nową zabudowę miejską, a w jej pobliżu zamek książęcy. Wtedy też powstawały mury w miejsce wałów drewniano-ziemnych. Były one sprzężone z trzema bramami: Żarską, Szprotawską i Szpitalną. Jeszcze w XIII wieku za dawną Bramą Szpitalną, przy drodze do Kożuchowa za czasów księcia Przemka został zbudowany szpital. W roku 1284 do Żagania przybyli z Nowogrodu Bobrzańskiego augustianie, którzy otrzymali na swoją pierwotną siedzibę stojącą przy kościele parafialnym warownię. W tym samym roku do miasta zostali sprowadzeni z prowincji saskiej franciszkanie. Powstał wówczas Nowy Rynek, przy którym stanęły budynki klasztorne oraz kościół franciszkański. Po południowej stronie rozpoczęto budowę nowego zamku.

Stosunkowo szybko w przeciągu XIII i na początku XIV wieku Żagań rozwinął się pod względem gospodarczym. Przewodzącą rolę odgrywało wówczas rzemiosło, m.in. rybołówstwo, szewstwo, tkactwo i kowalstwo. O działalności rzemieślników donoszą średniowieczne dokumenty. O rybakach wspominają źródła z lat 1299, 1313 i 1314, natomiast o samej osadzie dokument z 1318 roku. Z początku XIV wieku zachowały się wzmianki o piekarzach, rzeźnikach, szewcach, tkaczach, kowalach i kramarzach. Rzemieślnicy organizowali się w cechy, które znane były już na początku XIV wieku. Swój cech mieli też kupcy, handel bowiem zajmował istotne miejsce w życiu mieszkańców Żagania. Oprócz lokalnego handlu uprawiali oni także dalekosiężną wymianę. W średniowieczu Żagań należał do dużych ośrodków handlowych. Bardzo ważną rolę w życiu gospodarczym miasta odgrywał wytop żelaza z rudy darniowej. Od końca XIII wieku funkcjonowała w Żaganiu mennica, w której do XVI wieku wybijano srebrne monety.

Najstarsze dokumenty żagańskie z końca XIII i XIV wieku zawierają wzmianki o urzędnikach: wójcie, sołtysie i pierwszym burmistrzu. Wiemy też, że w 1333 roku działał w Żaganiu pisarz miejski. Na początku XIV wieku funkcjonowała już szkoła, której założenie wiąże się z przybyciem do miasta augustianów.

W XIV wieku, a mianowicie w latach 1351 i 1369 miasto było niszczone pożarami. Podczas pożaru w 1369 roku spaleni uległy drewniane domy. Na miejscu zniszczonych zaczęto stawiać budynki murowane.

Życie gospodarcze mieszkańców w dużym stopniu zależało od zdarzeń politycznych, które niejednokrotnie miały bardzo dramatyczny przebieg. Już w 1274 roku powstało odrębne księstwo ze stolicą w Żaganiu, które było rządzone przez Piastów z linii głogowskiej do 1472 roku. Żagań kilkakrotnie był przedmiotem zastawu lub sprzedaży. W 1312 roku Jan Biberstein przejął miasto na dwa lata, a później, do 1319 roku posiadał je w formie zastawu margrabia brandenburski Waldemar. W 1329 roku ojciec Henryka V Żelaznego złożył hołd lenny Janowi Luksemburskiemu. Konse-

skiego (fot. 49-51). Zbudowany w północno-zachodniej części Starego Miasta składa się on z kilku znaczących budowli: kościoła parafialnego, dawnego klasztoru oraz konwiktu, a także z klasztorного spichlerza. Wszystkie budynki stoją przy dziedzińcu o wielobocznym zarysie.

Dominującą budowlą zespołu jest **kościół parafialny pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny**. Według tradycji pierwszą świątynię żagańską zbudowano już w 1175 roku. Czy stała ona na miejscu obecnego kościoła parafialnego? – nie wiadomo. Jednak odkrycie w południowej elewacji prezbiterium pozostałości muru romańskiego potwierdza bardzo wczesne istnienie świątyni, którą zbudowano na skraju średniowiecznego Żagania. O tym obiekcie sakralnym po raz pierwszy wspomina dokument z 1272 roku. W 1284 roku kościół został przekazany przez księcia Przemka augustianom sprowadzonym do Żagania z Nowogrodu Bobrzańskiego. Wówczas świątynia była trójnawową bazyliką. Dopiero w drugiej połowie XIV wieku przystąpiono do znaczących prac budowlanych, podczas których rozebrano prezbiterium, a na jego miejscu zbudowano większe, zachowane do dziś w niezmienionym kształcie. Za czasów opata Ludolfa (1394-1422) kościół został powiększony od strony północnej. W latach 1472 i 1486 świątynia uległa zniszczeniom podczas pożarów, po czym w trakcie długiej odbudowy dokonano wielu zmian w jej architekturze: podwyższono nawy, a także przedłużono w kierunku zachodnim ozdobiony szerokim szczytem korpus. Od wschodu dobudowano wieżę. W wieku XVIII została ona nakryta dachem mansardowym. W 1602 roku do zachodniej elewacji dostawiono renesansowy krużganek z loggią na piętrze. W 1730 roku wybuchł kolejny pożar, w trakcie którego zniszczeniu uległa część kościoła. Podczas odbudowy świątynia otrzymała w miejsce gotyckich większe, zamknięte półkolisty otwory okienne, a hełm wieży został zastąpiony dachem mansardowym. Spowodowało to zatarcie cech gotyckich elewacji zewnętrznej. Natomiast architektura wewnętrzna świątyni utrzymała styl gotycki. Wprowadzono jedynie wówczas barokowy wystrój. Warto odnotować, że ostatni remont kościoła przeprowadzono w latach 1983-1988. Do dziś zachował się po stronie dziedzińca klasztorный renesansowy krużganek oraz schodkowy szczyt, ozdobiony sterczynami oraz 52 blendami.

Wnętrze świątyni to trójnawowa hala z ostrołukowymi arkadami, wspartymi na dwunastu ośmiobocznych filarach. Sklepienia mają konstrukcje krzyżowe, gwiaździste i sieciowe. W nawie północnej znajduje się splotona empora z ażurową balustradą. Nawę główną u góry zdobią iluzjonistycznie malowane okna wraz z rzeźbami siedzących na parapetach aniołków. W kościele dominuje wyposażenie barokowe, choć zachowały się również elementy starsze. Uwagę zwraca kamienny sarkofag gotycki księcia głogowsko-żagańskiego Henryka IV Wiernego, zmarłego w 1342 roku. Wcześniej sarkofag znajdował się za głównym ołtarzem, a obecnie można go oglądać w kaplicy południowej. Dodajmy, że krypty kościoła kryją także

GMINA ŻAGAŃ

Gmina położona jest w zachodniej części powiatu żagańskiego. Jej terytorium charakteryzuje się zróżnicowanym krajobrazem przyrodniczo-kulturowym. Północna część, o gęstej sieci osadniczej i krajobrazie o charakterze otwartym, w dużym stopniu jest wykorzystywana przez rolnictwo. Część południową porastają lasy stanowiące północny skraj Borów Dolnośląskich. Gmina Żagań leży na terenie trzech mezoregionów: Wzniesień Żarskich, Wzgórz Dalkowskich i Borów Dolnośląskich. Przez jej terytorium przepływa rzeka Bóbr, a także jej lewobrzeżny dopływ – Czarna Wielka. Tereny leśne zajmują 48% powierzchni gminy (głównie Bory Dolnośląskie), zaś użytki rolne dużo mniej, bo 36%. Przez terytorium gminy przebiega kilka ważnych szlaków komunikacyjnych: droga nr 295, łącząca Żagań z Nowogrodem Bobrzańskim, i dalej, przez drogę krajową nr 27 – z Zieloną Górą, następnie nr 296, umożliwiająca połączenie z Kożuchowem i Iłową, a także kolejna droga krajowa – nr 12, którą można dojechać m.in. do Żar i Szprotawy. Główną atrakcją gminy Żagań stanowią liczne zabytki zachowane zarówno w samym mieście, jak i w miejscowościach położonych głównie w jej północnej części.

Zwiedzanie trasy:

Żagań – Marysin – Stary Żagań – Miodnica – Gorzupia Dolna – Dybów – Dietrzychowice – Bożnów – Chrobrów – Bukowina Bobrzańska – Rudawica – Stara Kopernia – Jelenin

W granicach administracyjnych Żagania od 1928 roku pozostaje dawna wieś **Marysin** (*Annehof*), pierwszy raz wzmiankowana w dokumencie z 1280 roku, w którym mowa była o pierwszym właścicielu dóbr ziemskich. W latach 1307-1337 majątek w Marysinie wraz z folwarkiem należał do wójta żagańskiego. W 1449 roku lub wcześniej władał nim niejaki Schneller, następnie do roku 1507 Selig. W tym samym roku folwark marysiński został przekazany szpitalowi św. Anny. W 1796 roku zarząd szpitala sprzedał go nabywczyni o nazwisku Goepfner. Z jej inicjatywy założono park oraz wybudowano dwór. Kolejni właściciele majątku w Marysinie to m.in.: Drabitius (1823), dr Ackermann (1855), Otto Weber (1872), Ernst von Rudno-Rudziński (1909), Heinrich Scholz (1910), Max Krause i Franz Krause-Bergmann (przed 1945 rokiem).

Murowany **dwór** położony po zachodniej stronie parku krajobrazowego został wzniesiony około 1800 roku. Tutejsza zabudowa folwarczna powstała w drugiej po-

łowie XIX stulecia. Dwór jest parterową, podpiwniczoną budowlą klasycystyczną założoną na planie prostokąta i nakrytą dachem mansardowym. W środku elewacji frontowej znajduje się ryzalit z głównym wejściem w przyziemiu. Drugie wejście umieszczono w pseudoryzalicy wkomponowanej w elewację tylną. Po II wojnie światowej, podczas adaptacji dworu na mieszkania pozbawiono go oryginalnego wystroju, pozostawiając jedynie nieliczne fragmenty dekoracji sztukatorskich.

Z Żagania jedziemy w kierunku północnym drogą nr 295, prowadzącą do Nowogrodu Bobrzańskiego. Półtora kilometra za miastem zatrzymujemy się w **Starym Żaganiu** (*Altkirch*). Jak się przypuszcza, na terenie dzisiejszego Starego Żagania, w schyłkowym okresie wczesnego średniowiecza, obok grodu funkcjonowała przedlokacyjna osada targowa. Sam gród wczesnośredniowieczny, później kasztelański, miał istnieć do około XIII/XIV stulecia. Nadmienmy, że źródła pisane z 1202 roku wspominają kasztelana o imieniu Stefan. Natomiast o Starym Żaganiu jako o *antiquus Sagan* doniesiono dopiero w dokumencie z 1284 roku, a więc w czasie, gdy do Żagania przybyli augustianie z Nowogrodu Bobrzańskiego. Później pojawiła się nazwa *Alt Sagan*, a od 1404 roku *Altkirch*. Do połowy XVI wieku właścicielem dóbr starożagańskich byli przedstawiciele rodu von Nostitz. Jednak w 1544 roku bracia Stenzel i Jan von Nostitzowie sprzedali je miastu Żagań. W XVIII wieku jako właściciel pojawia się rodzina von Schweinichen (do 1742 roku). W następnym stuleciu było już kilku posiadaczy wsi, wśród nich członkowie rodziny Pritzmann (1817), Eichler (1847), Neumann (1852), Weber (1860) i Beckman (1866). W 1840 roku wieś liczyła 14 domów i 94 mieszkańców. Od 1919 roku majątek w Starym Żaganiu należał do Heimanna z Dietrzychowic, a w latach 1933-1940 właścicielką była kobieta o nazwisku Skupin.

W centrum Starego Żagania znajdują się pozostałości **założenia folwarcznego** złożonego z budynków gospodarczych i dworu, zgrupowanych przy obszernym podwórzu gospodarczym. Interesujący nas dwór jest murowaną budowlą wzniesioną w czwartej ćwierci XIX wieku na planie prostokąta. Jest to piętrowa, podpiwniczona budowla nakryta wysokim dachem czterosпадowym z wystawką zwieńczoną trójkątnym szczytem. Wejście główne znajduje się w bocznej części elewacji frontowej, a poprzedza je taras i schody. Fasada dworu i pozostałe elewacje są zdobione gzymasami, boniowanymi lizenami i profilowanymi obramieniami okien. Wnętrze budynku zostało przekształcone w związku z powojenną adaptacją dworu na mieszkania.

W Starym Żaganiu można podziwiać zabytkowy **kościół filialny pw. Najświętszej Maryi Panny Królowej Polski**, dawniej św. Wincentego (fot. 60), znajdujący się od 1284 do 1810 roku pod patronatem augustianów z Żagania. Czasowo, w latach 1596-1663 był nieużytkowany. Świątynia nigdy nie była zajęta przez protestantów. W 1626 roku obrabowano go, a w 1670 roku odnowiono dzięki staraniom opata Kaspara

GMINA MAŁOMICE

W południowej części powiatu żagańskiego położona jest nieduża jednostka samorządowa – gmina Małomice. Gminę przecina rzeka Bóbr, do której wpływa Kwisa. Większą jej część zajmują Bory Dolnośląskie, zaś pozostałą Równina Szprotawska, Kotlina Żagańska i Równina Brzeźnicka. W sumie lasy zajmują 45% powierzchni gminy. Niezwykle interesujące są chronione obszary przyrodnicze jak „Łabędzi Staw” – miejsce łęgów i bytowania m.in. żurawia, łabędzia niemego oraz łowisko orła bielika czy „Sowie Bagno”, położone nad Bobrem, bogate w roślinność podmokłych terenów. Przez gminę przebiega linia kolejowa prowadząca z Głogowa do Forst oraz kilka lokalnych dróg i krajowa droga nr 12 łącząca m.in. Żagań ze Szprotawą. Do gminy Małomice należy niewiele miejscowości, stąd i niedużo tu interesujących nas obiektów zabytkowych.

Zwiedzanie trasy:

Małomice – Chichy – Janowiec

Do najmłodszych miast województwa lubuskiego należą **Małomice** (*Mallmitz*), położone na skraju Borów Dolnośląskich w pobliżu Szprotawy. Małomice są oddalone od Żagania o 12 km. Wiadomo, że jako wieś istniały już w średniowieczu. W 1329 roku miejscowość *Malnicz* została wymieniona w sytuacji, kiedy Henryk żagański przekazywał księstwo w lenno Janowi Luksemburskiemu. Przez prawie 300 lat (około 1400-1680) z Małomicami byli związani członkowie rodziny von Kittlitz. Jednego z nich, Kaspra, w 1476 roku wymieniono jako starostę księstwa głogowskiego, innego – Mikołaja, mieszkającego w Małomicach w latach 1496-1505, w roku 1496 odnotowano jako dziedzicznego pana wsi. Prawie dwieście lat później, w 1679 roku wieś należała nadal do przedstawiciela rodu von Kittlitz, a był nim Johann Siegismund. W następnym roku dzięki zawarciu związku małżeńskiego przez Ursulę Marię z domu von Kittlitz z Karlem Moritzem von Reder, wieś została przejęta przez ród von Reder. W 1688 roku w Małomicach znajdowały się dwie kuźnie oraz młyn. Wówczas Małomice były główną miejscowością dominium, do którego należały też: Hława Śląska, Hławka, Janowiec, Pruszków, Lubiechów, Polkowiczki, Śliwnik i nieistniejąca już wieś *Koberbrunn*. W 1698 roku hrabia Heinrich Gottlob von Reder, kapitan na cesarskiej służbie, zbudował rezydencję, która była wzorowana na żagańskim pałacu Lobkowitza. Było to dwukondygnacyjne założenie o czterech skrzydłach, z dużym prostokątnym dziedzińcem w środku. Przy pałacu założono

GMINA BRZEŹNICA

Z terenu gminy Wymiarki przez Żagań możemy dojechać do gminy Brzeźnica, zajmującej część północnych obszarów powiatu żagańskiego, pod względem geograficznym należących do Wzgórz Dalkowskich. Miejscowość Brzeźnica jest oddalona do Żagania o 11 km. W zasadzie cała gmina jest pokryta siecią dróg lokalnych. Większe znaczenie ma droga nr 295, prowadząca zachodnim skrajem gminy i łącząca Nowogród Bobrzański z Żaganiem, a także droga nr 296, po stronie południowo-wschodniej umożliwiająca dojazd z Kożuchowa do Żagania. Gmina o charakterze rolniczym, położona jest w strefie ochronnej zlewni rzeki Bóbr i częściowo zajęta przez obszary leśne stanowiące ekologiczny pas ochronny dla Żagania. W sumie, lasy zajmują prawie 34% powierzchni gminy. W dolinie dolnego biegu rzeki Brzeźnica został wydzielony rezerwat przyrody „Dąbrowa Brzeźnicka” z interesującym drzewostanem, jak: dęby, graby, lipy, topole białe, osiki, buki, jawory, wiązy, jesiony, sosna wejmutka i daglezwia zielona. W kilku miejscowościach gminy natrafimy także na interesujące zabytki architektury.

Zwiedzanie trasy:

Brzeźnica – Karczówka – Stanów – Wichów – Chotków – Wrzesiny – Jabłonów

W 1217 roku zakon augustianów z Nowogrodu Bobrzańskiego otrzymał od księcia Henryka Brodatego pas ziemi nad rzeką *Bresnicha* i z czasem na tym pasie założył na prawie niemieckim wieś **Brzeźnicę** (*Ober Briesnitz*). Stało się to przed 1256 rokiem, bowiem wtedy właśnie sołectwo wsi otrzymał od zakonu kleryk Dederim. W 1261 roku biskup Tomasz nadał dziesięcinę ze wsi klasztorowi augustianów z Nowogrodu. Dwa lata później do zakonu należało 50 łanów we wsi. Zapisana w źródłach w roku 1256 nazwa miejscowości brzmiała *Brosnicz*, zaś około 1300 – *Brzesnicza*. W tym czasie należała ona do komesa Ottona. W 1323 roku w aktach urzędowych jako świadka wymieniono rycerza Konrada Bresnicza, a w latach 1336-1338 wasała księcia Henryka, Jakuba Bresnicza, który posiadał dom w Żaganiu. Do 1810 roku Brzeźnica należała do żagańskich augustianów. W 1840 roku podlegała królewskiemu urzędowi domenalnemu w Jabłonowie. W tym czasie Brzeźnica Dolna liczyła 58 domów, pałac, folwark domenalny i 317 mieszkańców. Brzeźnica Górna wówczas była większa i zewidencjonowano w niej 116 domów i 667 mieszkańców.

Prawdopodobnie pierwszy kościół zbudowano bardzo wcześnie, jednak najstarsza o nim wzmianka pochodzi dopiero z 1376 roku. Kościół parafialny od roku 1539 znajdował się w rękach gminy protestanckiej i do katolików powrócił w 1578.

W latach 1703-1705 na miejscu starszej zbudowano barokową świątynię, nad którą opiekę sprawowali do 1810 roku augustianie. Przy jej wznoszeniu wykorzystano dolne partie murowanej wieży z XVI wieku. Budowla była remontowana w latach 1934-1936. Brzeźnicki **kościół parafialny pw. św. Marii Magdaleny (fot. 103)** jest murowaną z cegły budowlą w formie trójnawowej bazyliki z trójbocznie zamkniętym prezbiterium i transeptem. Nad nawami bocznymi zbudowano empory, w zachodnim przeszle korpusu połączone z chórem muzycznym. Na chór można wejść jedną z dwóch klatek schodowych w formie półkolistych przybudówek umieszczonych w elewacji zachodniej. Od zachodu do korpusu przylega wysoka, prostokątna wieża, do naw bocznych dwie kruchty, a do prezbiterium od północy zakrystia. Kruchty oraz transept są zwieńczone wolutowymi szczytami, a elewacje rozczłonkowane pilastrami. Na oskarpowanej wieży, zdobionej w narożnikach boniowaniem, umieszczono zegar. Nawę nakrywają dachy pulpitowe i wielospadowy, wieżę zwieńcza czterospadowy hełm mansardowy. W środku wisi dzwon z 1579 roku. Korpus przykrywają sklepienia krzyżowe. Sklepienia nawy głównej oraz prezbiterium pokrywa dekoracja sztukatorska z polichromiami. Między nawami znajdują się filary urozmaicone pilastrami i belkowaniem. Balkony umieszczone na drugiej kondygnacji naw bocznych mają tralkowe balustrady. Przy wejściu do zakrystii znajduje się portal z tablicą erekcyjną. W świątyni zachowało się wyposażenie barokowe z początku XVIII wieku, a więc: ołtarz główny z obrazem *Ukrzyżowania* i *św. Marią Magdaleną*, ołtarz boczny *św. Jana Nepomucena* z 1735 roku oraz ambona wykonana mniej więcej między 1710 a 1720 rokiem. Znajduje się tu także chrzcielnica, dwie figury *św. Apolonii* i *Dawida* oraz zespół obrazów o tematyce pasyjnej, alegorycznej i przedstawiających postacie świętych.

W pobliżu kościoła, w 1716 roku, z inicjatywy opata Georga Franza Müllera zbudowano piętrową, kamiennie-ceglaną **plebanię**. Jest to barokowy budynek założony na planie prostokąta i nakryty dachem czterospadowym. Na elewacji zachodniej umieszczono tablicę herbową opatów augustianów, a naroża plebanii ozdobiono boniowanymi pilastrami. Nad wejściem umieszczonym w fasadzie budynku znajduje się wnęka z kamienną figurą Anioła Stróża. Piwnice i pomieszczenia parteru przykrywają sklepienia krzyżowe i kolebkowe z lunetami. W budynku zachowała się oryginalna stolarka drzewiowa, a na piętrze malowane stropy belkowe.

Interesującym zabytkiem jest również kamienna **kolumna** z przedstawieniem *Piety* z 1697 roku, stojąca w zachodniej części wsi.

Zwiedzanie okolic Brzeźnicy możemy zacząć od **Karczówki** (*Kalkreuth*) – wsi położonej po sąsiedzku, przy lokalnej drodze prowadzącej przez Dzietrychowice do Żagania. Ta nieduża miejscowość istniała już w XIII wieku, a w 1286 roku zapisano ją jako *Kalkruth*, zaś w 1337 – jako *Kalkreuth*. Od 1332 roku Karczówka należała do

49. Żagań. Kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny
Die Kirche zur Himmelfahrt der Allerheiligsten Jungfrau Mariä

52. Żagań. Wieża ratuszowa / Der Rathausturm

57. Żagań. Rzeźba Nike przed pałacem / Nike-Statue vor dem Schloss

58. Żagań. Kościół pw. Ducha Świętego / Die Kirche zum Heiligen Geist

68. Jelenin Górny. Kościół pw. św. Mikołaja / Die St. Nikolaus-Kirche

69. Jelenin Górny. Płyta epitafijna umieszczona na elewacji świątyni
Das Epitaph an der Kirchenfassade

100. Lutynka. Kościół pw. św. Anny / Die St. Anna-Kirche

101. Lutynka. Krzyż pokutny / Das Sühnekreuz

POWIAT NOWOSOLSKI

NOWA SÓL

Nowa Sól ma dosyć późną metrykę w porównaniu z wieloma miejscowościami województwa lubuskiego, w większości powstałymi w średniowieczu. Historia **Nowej Soli** (*Neusalz*) to dzieje miasta nowożytnego, które dzięki dogodnej lokalizacji i przemysłowi odgrywało znaczącą rolę w północnej części Dolnego Śląska. Jest ona położona na lewym brzegu Odry, na płaskim terenie łągowym. Miasto sytuuje się również na szlaku komunikacyjnym kolejowym i drogowym prowadzącym z Wrocławia do Szczecina. Zanim rozpoczniemy wędrówkę po mieście, proponuję, abysmy zapoznali się z jego krótką historią.

W 1553 roku, pochodzący z Gdańska Antoni Danczko (Schmidt) uzyskał od cesarza Ferdynanda I przywilej uprawniający go do założenia warzelni soli. Pierwszą warzelnię założono w 1557 roku koło Milska. Po jej szybkim bankructwie, w roku 1563 przy drodze prowadzącej z Otynia przez Modrzycę do przeprawy na Odrze (rejon obecnej ulicy S. Moniuszki) uruchomiono nowy zakład solny. Tutaj też powstała osada. Duży plac, przy którym stały obiekty warzelni, jest lokalizowany na zapleczu budynku urzędu solnego – późniejszego ratusza. Surowcem była zanieczyszczona sól z wody morskiej, sprowadzana z Francji morzem do Szczecina, a stamtąd Odrą do warzelni nowosolskich. W latach 1591-1596 w Nowej Soli dzięki fundacji starosty solnego Daniela Preussa zbudowano kamienno-ceglany kościół protestancki (obecnie katolicki św. Michała).

W XVII wieku dla mieszkańców Nowej Soli nastały czasy bardzo dramatyczne. Podczas wojny trzydziestoletniej wskutek przemarszu różnych wojsk ówczesna osada w znacznym stopniu uległa zniszczeniu i wyludnieniu. Wpływ na spadek ludności, oprócz wojny, miała zaraza, która w 1631 roku zabiła ponad 100 osób.

Produkcja soli trwała do 1713 roku, natomiast w następnych latach mieszkańcy osady czerpali dochody z handlu tym produktem, sprowadzanym z Saksonii oraz Brandenburgii. Po zajęciu Śląska przez wojska pruskie Fryderyka II i po zakończeniu

wojny 18 maja 1743 roku Nowa Sól otrzymała prawa miejskie. Licząc na masowy napływ osadników Fryderyk II nakazał opracowanie planu rozwoju przestrzennego miasta. Spośród 220 wytyczonych wówczas działek większość zabudowano dopiero w drugiej połowie XIX wieku, bowiem w XVIII tereny pod budownictwo zostały zajęte głównie przez grupę protestanckich braci morawskich. Pozostałością po dawnej kolonii są budynki mieszkalne oraz zbór w rejonie objętym ulicami: Z. Wróblewskiego, Muzealną i Wrocławską.

Tragiczny w skutkach dla mieszkańców Nowej Soli okazał się przebieg wojny siedmioletniej. W 1759 roku byli oni nękani ciągłymi najazdami kozaków i dragoonów armii rosyjskiej. Ponadto dowódca wojsk rosyjskich nałożył kontrybucję, której miasto nie było w stanie udźwignąć. Doszło do rabunków i podpażeń budynków, w wyniku czego spłonęło 40 domów wraz z ratuszem, budynkiem urzędu solnego oraz zabudowaniami gminy braci morawskich. W 1764 roku przystąpiono do odbudowy kolonii braci czeskich. Następnie uruchomiono różne zakłady rzemieślnicze (m.in. tkalnię, kuźnię, stolarnię, hutę szkła, zakład kuśnierski), a w 1769 roku wzniesiono nowy kościół. Duże znaczenie dla gospodarki Nowej Soli pod koniec XVIII wieku miały warsztaty szkutnicze, których w 1784 roku notowano pięć. Ponadto w tym czasie działały: huta szkła, fabryka grynszpanu (barwnika z tlenku miedzi), garbarnia oraz huta żelaza (tzw. dymarkowa). W 1772 roku odbudowano 40 domów spalonych podczas wojny. Pod koniec XVIII wieku w tym najmłodszym mieście śląskim podległym królowi znajdowało się pięć królewskich magazynów soli oraz obiekty miejskie: ratusz, trzy magazyny soli i dwie gospody. W 1787 roku zewidencjonowano w sumie 183 domy. Wówczas mieszkały tutaj 1503 osoby, natomiast w 1800 roku liczba mieszkańców wzrosła już do 1800. W tym czasie dominującą grupą zawodową byli rzemieślnicy. Podjęto jednak próby wprowadzenia nowych zasad produkcji w oparciu o manufaktury. W roku 1800 rozwijały działalność 4 manufaktury, wśród nich produkujące perkal oraz skóry. Znaczna część obywateli miasta była zatrudniona w rybołówstwie i przewoźnictwie.

Podczas kampanii napoleońskiej ludność Nowej Soli znalazła się w bardzo trudnej sytuacji, bowiem musiała podołać znacznym obciążeniom finansowym na rzecz wojsk francuskich oraz ich sprzymierzeńców. Ponadto statki nowosolskie zostały zarekwirowane, a żegluga na Odrze zablokowana.

Dalszy rozwój gospodarczy i przestrzenny miasta nastąpił w XIX wieku, m.in. dzięki budowie w 1870 roku dworca kolejowego. Intensywnie rozwijała się huta, która od lat siedemdziesiątych XIX wieku zaczęła bazować na sprowadzanej z zewnątrz rudzie. Surowiec ten zastąpił rudę darniową. Po unowocześnieniu huta specjalizowała się w produkcji naczyń emaliowanych oraz maszyn rolniczych. W sumie w XIX wieku w Nowej Soli działały dwa większe zakłady hutniczo-metalowe. W połowie XVIII wieku na obrzeżach miasta bracia morawscy zbudowali tkalnię, która produkowała

jest wstawiona rzeźba św. Michała Archanioła, patrona świątyni. Przed kościołem stoi barokowa figura św. Jana Nepomucena z 1736 roku. Do niedawna w ogrodzie plebańskim można było podziwiać figurę św. Floriana, obecnie stojącą na pobliskim placu noszącym imię tego świętego.

Dodajmy, że w Nowej Soli znajduje się jeszcze jedna okazała świątynia zabytkowa – to neoromański **kościół parafialny pw. św. Antoniego**. Zobaczmy go przy ulicy Marszałka Piłsudskiego, obok skrzyżowania z ulicą S. Wyspiańskiego. Obok kościoła znajduje się budynek dawnej szkoły ewangelickiej z 1848, szpital joannitów z 1861 roku oraz sierociniec. Kościół zbudowano z cegły w latach 1835-1839 jako zbór ewangelicki pw. Trójcy Świętej. Jest to salowa budowla wzniesiona na planie prostokąta z sześciokondygnacyjną, oktogonalną wieżą zachodnią z zegarem, płasko zakończoną, oraz poligonalną dobudówką od strony wschodniej. W jego wnętrzu, przykrytym drewnianym stropem kasetonowym, zachowały się dwukondygnacyjne, wsparte na filarach empory.

Na zakończenie naszej wędrówki po Nowej Soli przyjrzyjmy się także **zabudowie mieszkalnej (fot. 112-116)**. Najstarsze zachowane domy należały do braci morawskich. Z XVIII oraz początku XIX wieku pochodzą jeszcze nieliczne budynki stojące m.in. przy ulicy Kościelnej, Odrzańskiej czy S. Moniuszki. Licznie reprezentowana jest architektura z drugiej połowy XIX oraz początku XX wieku. Są to eklektyczne oraz secesyjne kamienice czynszowe i willowe, zróżnicowane pod względem formy. Odnaczają się one również bogactwem detalu oraz wystroju sztukatorskiego. Stoją przy wielu ulicach, m.in.: przy Zjednoczenia, S. Grota-Roweckiego, Muzealnej, Wojska Polskiego, S. Wyspiańskiego, W. Witosa czy Szerokiej. Zwykle są to budynki mieszkalne. Niektóre wille funkcjonują jako obiekty użyteczności publicznej, jak np. wspomniana siedziba Muzeum Miejskiego.

GMINA NOWA SÓL

Gmina, zajmująca znaczną część powiatu nowosolskiego, leży w obrębie jednostki geograficznej o nazwie Obniżenie Nowosolskie. Jej terytorium przecina Odra, opływająca od wschodu miasto – siedzibę gminy. Gmina Nowa Sól stanowi dużą atrakcję dla osób preferujących kontakt z naturą. Duże zalesienie (55%) i obecność starorzeczy oraz jezior sprzyja vegetacji rzadkiej flory. Użytki rolne zajmują 36% powierzchni gminy. Wzdłuż koryta Odry rozciągają się lasy łąkowe, w których rosną dęby, wiązy, olchy i jesiony. Wśród roślinności wodnej spotyka się chroniony prawem grąźel, a także liczne gatunki krzewów, jak m.in.: tarnina, dereń, jarzębina, róża, głóg i czeremcha. W okolicach Przyborowa występuje gatunek zagrożony całkowitym wyginięciem – żółw błotny. Tutaj, oraz w okolicy Kiełcza, można spotkać gniewosza plamistego oraz żmiję zygzakowatą. Kompleksy leśne Pojezierza Sławskiego są ostoją licznej zwierzyny, w tym łownej: saren, jeleni, dzików, lisów, zajęcy. Gminę przecina ważny szlak komunikacyjny – droga S3, umożliwiająca szybkie dotarcie do Nowej Soli od strony Zielonej Góry i Nowego Miasteczka. Droga nr 297 łączy Nową Sól z Koźuchowem, zaś 321 i 315 z Kolskiem i Wolsztynem.

Zwiedzanie trasy:

Nowa Sól – Rudno – Ciepiałów – Lubieszów – Stany – Lubięcín – Chełmek

Nowa Sól od południowego zachodu graniczy z miejscowością **Rudno** (*Rauden*). Można do niej dojechać z centrum miasta lub z obrzeża, zjeżdżając z drogi nr 297, łączącej Nową Sól z Koźuchowem. Wieś o genezie średniowiecznej, pierwszy raz odnotowana w źródłach w 1261 roku w związku z zezwoleniem księcia głogowskiego Konrada I na przeprowadzenie jej translokacji na prawie niemieckim. W tym czasie Rudnem władał bliżej nieznaną ród rycerski. Na początku XIV stulecia wieś stanowiła już własność książęcą, a od 1314 roku zakonną, co było skutkiem sprzedaży klasztorowi magdalenek w Bytomiu Odrzańskim wsi przez księżną głogowską Mechtyldę. W 1486 roku zanotowano nazwę wsi – *Rawden*. Około 1604 roku wieś znalazła się w obrębie domeny ziemskiej Schönaichów z Siedliska. W czasie wojny trzydziestoletniej dobra w Rudnie przejęli jezuita z Głogowa. Zwrócili je Schönaichom dopiero w drugiej połowie XVIII wieku. We wsi około połowy stulecia funkcjonowały trzy wiatraki, dwa młyny kariatowe i kuźnia, ale mieszkańcy głównie zajmowali się rolnictwem i pozyskiwaniem rudy darniowej dla nowosolskich hut. Około 1790 roku w 57 gospodarstwach mieszkało 297 osób. Wieś sukcesywnie się rozwijała i na po-

GMINA KOLSKO

Gmina położona na północno-wschodnim skraju powiatu nowosolskiego, należy do najmniejszych jednostek terytorialnych z niedużą liczbą miejscowości. Znaczna jej część leży w obrębie Kotliny Kargowskiej, pozostała zajmuje część Pojezierza Sławskiego. Przez terytorium gminy przepływa rzeka Obrzyca, która wypływa z jeziora Sławskiego. Znaczna jej część zajmują lasy, tj. 46% powierzchni, zaś użytki rolne nieco mniej – 44%. Na granicy gminy Kolsko z gminą Wolsztyn znajduje się jezioro Rudno. Stanowi ono ważną ofertę turystyczną, rozlokowano tu bowiem kilka ośrodków wypoczynkowych. Niebagatelne znaczenie ma też bliskie sąsiedztwo atrakcyjnego pod względem turystycznym jeziora Sławskiego. Na terenie gminy znajdują się dwa rezerваты przyrody: „Jezioro Święte” i „Jezioro Mesze”. Jezioro Święte to częściowy rezerwat wodno-torfowiskowy. Jezioro o głębokości 11 m charakteryzuje się bardzo czystą wodą i jest zasilane źródłami podziemnymi. W zbiorniku występują rzadkie zespoły roślin wodnych. Rezerwat torfowiskowy „Jezioro Mesze” to zbiornik wodny bezodpływowy, zamieniający się w torfowisko porośnięte chronionymi zespołami roślin wodnych i bagiennych. W pobliżu rośnie las bagieny, a na końcu torfowiska pomnikowa sosna zwyczajna o obwodzie 4,5 m, która powstała ze zrosnięcia pięciu konarów. W Konotopie krzyżują się dwa szlaki komunikacyjne: droga nr 278 łącząca Sulechów ze Sławą oraz 315, umożliwiająca połączenie z Nową Solą i Wolsztynem.

Zwiedzanie trasy:

Kolsko – Konotop

Na północno-wschodnim skraju powiatu nowosolskiego leży **Kolsko** (*Kolzig*). Od Nowej Soli jest oddalone o 28 km. Kolsko to wieś o metryce średniowiecznej, po raz pierwszy wzmiankowana w 1376 roku, w czasie, kiedy należała do rycerskiego rodu von Zabel (Zabeltitz) z Otynia. W 1440 roku odnotowano jej nazwę – *Kalczig*. W 1474 roku w Kolsku mieszkał Heinze Berge. Po 1499 roku jako jej właściciela przytoczono Hansa von Kottwitz z Konotopu, następnie rodzinę von Löbben, a w roku 1531 braci Balthasara, Melchiora i Hieronymusa von Burckersdorffów. W 1583 roku Kolsko przejmuje Balthasar von Kittlitz. Jego potomkowie, prawdopodobnie też Margaretha z domu von Burckersdorff, władali majątkiem kolskim do początku XVIII wieku. W XVIII i XIX stuleciu dość często zmieniali się właściciele, wśród których byli: Johann von Müllenau, Ernst Wilhelm von Schlabrendorf i jego syn,

GMINA SIEDLISSKO

Ta nieduża terytorialna jednostka samorządowa, położona na wschodnim skraju powiatu nowosolskiego liczy niewiele wsi i przysiółków. Zajmuje ona część Pradoliny Głogowskiej. Południowo-zachodnim skrajem gminy płynie rzeka Odra, tworząca wraz z otoczeniem malowniczy krajobraz naturalny. Gmina Siedlisko ma charakter rolniczy – użytki rolne zajmują 53% jej powierzchni, natomiast leśne 37%. Na prawym brzegu Odry rozlokowała się historyczna wieś gminna **Siedlisko** (*Carolath*) z pozostałościami cennej architektury rezydencjalnej. Aby dojechać do Siedliska z oddalonej o 10 km Nowej Soli, musimy w mieście wjechać na drogę nr 315 i po przejechaniu przez most na Odrze dotrzeć do Przyborowa. Stąd droga nr 321 zaprowadzi nas do samego Siedliska.

Najstarsza wzmianka utożsamiana z Siedliskiem pochodzi z 1298 roku. Wtedy to książę głogowski Henryk III wystawił dokument, w którym wymienia nowo wybudowany zamek (*novum castrum Sedlscho*) na prawym brzegu Odry. Przypuszczalnie należał on do jednego z obiektów broniących terenów nadodrzańskich, które należały do księcia. W pobliżu tego miejsca był położony Bytom Odrzański – ważny ośrodek strategiczny. Kolejny dokument, w którym wymieniono Siedlisko, pochodzi z 1360 roku. Wówczas doszło do podziału kasztelanii bytomskiej między księciem Henrykiem V, lennikiem cesarza Karola IV Luksemburskiego, a samym cesarzem. Północną część kasztelanii (Bytom z należącymi do niego terenami) otrzymał Henryk V, zaś południowo-zachodnią, obejmującą część miasta wraz z miejscowościami: Siedlisko, Tarnów (Jezierny), Lipiny, Runów, a więc położonymi na prawym brzegu Odry, zatrzymał cesarz. Z kolei Karol IV wydzierżawił te tereny Nicolausowi von Rechenbergowi. Ród Rechenbergów władał tutejszymi dobrami do 1561 roku. Źródła wymieniają kilku przedstawicieli rodu, do których należały dobra w Siedlisku – w 1507 roku Balthasara, będącego już właścicielem domu w Siedlisku. Po jego śmierci, około 1530 roku dobra przeszły w ręce jego synów Melchiora i Franza, z tym że Melchior (II) był wyłącznym właścicielem wsi. Melchior, który był w Brandenburgii starostą myśliborskim, zmarł bezpotomnie w 1540 roku i po nim Siedlisko odziedziczył jego brat Franz.

W latach 1540-1548 Franz von Rechenberg wznosił murowany dom na miejscu starszej, drewnianej siedziby postawionej przez jego ojca. Za czasów Franza założono również folwark, wspomniany w źródłach w 1554 roku wraz z trzema owczarniami, murowaną stodołą, cegielnią oraz browarem. Następuje powolny rozwój osady, w której poza folwarkiem mieszkała jego służba, a także młynarz, karczmarz oraz przewoźnik obsługujący prom na Odrze.

GMINA NOWE MIASTECZKO

Gmina leży w południowej części powiatu nowosolskiego, głównie w obrębie Wzgórz Dalkowskich oraz na pograniczu z Obniżeniem Nowosolskim i zachodnim skrajem Pradoliny Głogowskiej. Ma ona charakter rolniczy, bowiem użytki rolne zajmują 71% jej powierzchni, natomiast lasy tylko 18,6%, co jest jednym z najniższych wskaźników lesistości w południowej części województwa lubuskiego. W lasach dominuje sosna. Na terenie gminy rośnie kilka drzew – pomników przyrody: lipa drobnolistna w Borowie Wielkim, dwa dęby szypułkowe w Żukowie, sosna zwyczajna na terenie Leśnictwa Nowe Miasteczko. Przez gminę przepływa kilka niedużych cieków wodnych, wśród nich Biała Woda i Solanka. Gminę z północy na południowy wschód przecina ważna droga nr 3, która umożliwia m.in. połączenie z Zieloną Górą, Legnicą i Wrocławiem. Tu krzyżuje się też drogi wojewódzkie: nr 293 prowadząca do Bytomia i w kierunku Kożuchowa oraz Szprotawy, z drogą nr 328 łączącą Nowe Miasteczko z Przemkowem.

Zwiedzanie trasy:

Nowe Miasteczko – Popęszyce – Szyba – Borów Wielki – Borów Polski – Gołaszyn – Miłaków

Z Nowej Soli drogą nr 3 możemy dojechać do oddalonego o 11 km **Nowego Miasteczka** (*Neustädtel*). Do miasta możemy wjechać od strony zachodniej i po dotarciu do rynku zatrzymać się przy samym ratuszu. Zanim zwiedzimy starszą część miasta, zapoznajmy się z jego krótką historią.

We wczesnym średniowieczu okolice dzisiejszego Nowego Miasteczka były zamieszkałe, o czym świadczą gęsta sieć osadnictwa wiejskiego. Tędy prowadziło boczne odgałęzienie traktu komunikacyjnego z Wrocławia do Krosna Odrzańskiego. Te czynniki zapewne sprawiły, że w XIII wieku nieznanymi z nazwiska właściciel Gołaszyna założył prywatne miasto. Na lokalizację wybrał miejsce oddalone o 8 km od Odry, nad niewielką rzeczką zwaną obecnie Białą wodą. Nie jest znana data założenia Nowego Miasteczka, bowiem nie zachował się akt lokacyjny. Wiadomo, że po raz pierwszy zostało ono wymienione w 1296 roku jako miasto *Nouenstatensi* – siedziba dystryktu. Jak sądzą historycy, stopniowo uzyskiwało ono pełne prawa miejskie, co mogło się wiązać z rozwojem gospodarczym osady i zwiększaniem się funkcji administracyjnych. Zapewne w owym 1296 roku Nowe Miasteczko funkcjonowało obok starszej osady (stąd określenie „nowe”) na terenie dzisiejszego śródmieścia

miejscu małej, szachulcowej świątyni. Jest to klasycystyczna prostokątna w zarysie budowla, którą nakrywa dach mansardowy. Podłużne, wysokie okna są zamknięte półkoliście. Elewacje urozmaicają pilastry oraz gzymsy. W 1888 roku do ściany południowej dostawiono kwadratową, trzys kondygnacyjną wieżę, również ozdobioną profilowanymi gzymsami, pilastrami, a także obramieniami okien. Trzecia kondygnacja otrzymała kształt ośmioboczny i została zwieńczona latarnią o profilowanym hełmie. Opuszczony w 1945 roku przez Niemców zbór przez lata stał nieużytkowany. Pod koniec lat pięćdziesiątych XX wieku w tym obiekcie ulokowano magazyn mebli. W latach 1985-1990 parafia rzymskokatolicka w Nowym Miasteczku przeprowadziła remont wnętrza świątyni, po czym nastąpiła jej ponowna konsekracja. Ostatnio renowacji poddano elewacje świątyni. Do dziś w jej wnętrzu zachowały się piętrowe empory drewniane z klasycystyczną dekoracją, które zbudowano około 1785 roku. Oryginalne wyposażenie zaginęło lub zostało zniszczone.

Wracamy na rynek. Tu jeszcze możemy obejrzeć **kamieniczki (fot. 128)**, którymi są zabudowane wszystkie pierzeje. Zabudowę mieszkalną tworzą domy, z najstarszymi stojącymi przy rynku oraz na przyległych do niego ulicach. Pochodzą one z XVIII wieku. Niejednokrotnie przebudowywane w następnych stuleciach, na elewacjach zachowały przeważnie elementy eklektyczne, rzadziej reprezentujące style: klasycystyczny i secesyjny.

Z Nowego Miasteczka proponuję udać się na południe do pobliskich **Popęszyc** (*Poppschütz*), położonych przy lokalnej drodze i oddalonych o 3 km od siedziby gminy. Wieś o genezie sięgającej XIII stulecia. W 1295 roku odnotowano ją jako *Popassiz*, a około 1300 roku jako *Popansziczi alias Popschicz*. Pierwszym, wielokrotnie wymienianym w źródłach w latach 1287-1309 rycerzem był Piotr z Popęszyc (1295 – *Petrus de Popescicz*) – jak się sądzi – protoplasta rodu von Poppschütz. Z tym miejscem związany był do XVI stulecia. W 1295 roku wzmiankowano rycerza z tej wsi, której zapisana wtedy nazwa brzmiała: *Popassiz*. Pod koniec XIV wieku pojawiają się nowi właściciele – członkowie rodziny Tauchsdorff. Jeden z jej przedstawicieli, Hans, w 1399 roku kupił w Popęszycach folwark od swoich krewnych Wirsingów. Z roku 1376 pochodzi wzmianka o popęszyckim plebanie. W 1428 roku odnotowano, że bracia Glaubitzowie dokonali sprzedaży dóbr, w tym folwarku w Popęszycach, rodzinie von Tauchsdorf z Nowego Miasteczka. Wiadomo, że w czasach nowożytnych na terenie wsi funkcjonowały trzy oddzielne majątki.

Do dziś w dobrym stanie znajduje się **dwór** stojący na początku Popęszyc Dolnych. Obok niego zachowały się budynki gospodarcze zgrupowane przy podwórzu gospodarczym. Sam dwór otaczał niewielki ogród z drzewostanem, dziś zachowanym w stanie szczątkowym. Zbudowano go pod koniec XVIII wieku z inicjatywy ówczesnego właściciela dóbr – von Lüttwitza. Mniej więcej do tego czasu (1774) odnosi

GMINA BYTOM ODRZAŃSKI

Gmina położona jest w południowo-wschodniej części powiatu nowosolskiego, w obrębie Wzgórz Dalkowskich i częściowo na skraju Pradoliny Głogowskiej. Od północnego wschodu opływa ją Odra, nad którą leży sam Bytom Odrzański. Większa część gminy jest wykorzystywana rolniczo. Ponad połowę jej powierzchni (58%) zajmują gospodarstwa oraz działki rolne. Zalesienie, obejmujące 38% obszaru gminy, jest zróżnicowane. W dolinie Odry, na siedliskach łągowych występuje głównie drzewostan dębowy z grabem (wiele drzew ponadstuletnich), a także jesionowy. Na skraju pradoliny Odry, w rejonie Tarnowa Byckiego można zobaczyć zbiorowiska drzew z olszą czarną jako gatunkiem dominującym. Uboższe gleby piaszczyste porastają bory sosnowe, stanowiące największy kompleks leśny na obszarze gminy. Wśród bogatej pod względem gatunkowym roślinności znajdują się nieliczne rośliny podlegające ochronie prawnej, m.in.: widłak spłaszczony, widłak goździsty, bluszcz pospolity i konwalia majowa. W okresie wiosenno-letnim na obszarze gminy okresowo bytuje lub przystępuje do łągów około 100 gatunków ptaków, wśród nich: brzęczka, świerszczak, remiz, słowik szary, wąsatka, sowa płomykówka oraz sowa uszata. Występują też ssaki chronione: jeż europejski, kret, ryjówka aksamitna i nietoperze – gacek wielkouch, karlik malutki i nocek rudy. Gminę Bytom Odrzański przecina kilka dróg wojewódzkich, wśród nich nr 292 łącząca Nową Sól z Głogowem. Droga nr 283 zapewnia połączenie Bytomia z Kożuchowem, zaś 293 z Nowym Miasteczkiem i drogą krajową nr 3. Niestety, brak jest połączenia drogowego przez Odrę z Siedliskiem, bowiem zniszczony podczas II wojny światowej most do dziś nie został odbudowany.

Zwiedzanie trasy:

Bytom Odrzański – Bonów – Sobolice

Z Nowej Soli droga nr 292 prowadzi na południowy wschód w miejsce o urokliwym położeniu i niezwykle interesującej historii. Tym miejscem położonym na lewym brzegu Odry jest **Bytom Odrzański** (*Beuthen a. Oder*), oddalony od miasta powiatowego o 12 km. Po dotarciu do centrum miasteczka, mając w ręku przewodnik, możemy usiąść na rynkowej ławeczce i przeczytać kilkanaście akapitów o dziejach jednego z ciekawszych pod względem architektonicznym miast północnej części Dolnego Śląska. Część zabytkowa Bytomia do dziś zachowała średniowieczny układ szachownicowy, pozwalający dostrzec jego pierwotne założenie urbanistyczne.

Jednak najstarsza historia przedlokacyjnego osadnictwa wiąże się z innym miejscem, nieznacznie wyniesionym ponad dno doliny Odry i położonym w odległości około 1,5 km na północny zachód od dzisiejszego miasta. Ośrodek obronny i osadniczy, choć opisany w *Kronice Polskiej* Galla Anonima, pozostał nieznaną aż do lat sześćdziesiątych XX wieku, kiedy to penetrujący okolice Bytomia Odrzańskiego zielonogórski archeolog Edward Dąbrowski natrafił na ślady wczesnośredniowiecznego grodziska. Lokalizacja piastowskiego grodu przypominała odkrywcy słowa Galla zapisane na stronach jego kroniki, w której odnotował przemarsz w 1109 roku wojsk niemieckich pod wodzą cesarza Henryka V, zmierzających w kierunku Głogowa. Cesarz napotkał bytomską warownię, i:

[...] gdy chciał ze sprawionymi szykami wyminąć gród Bytom, jako niemożliwy do zdobycia ze względu na obwarowania i naturalne położenie wśród opływających go wód, niektórzy słynniejsi z jego rycerzy zboczyli pod gród, pragnąc okazać w Polsce swą cnotę rycerską, a wypróbować siły i odwagę Polaków. A grodzianie, otwarłszy bramy, wyszli naprzeciw z dobytymi mieczami, nie obawiając się ani mnogości różnorodnych wojsk, ani napastliwości Niemców, ani obecności samego cesarza, lecz czołowo stawiając im odważny i mężny opór.

Grodu bytomskiego szukano bardzo długo. Niemcy jeszcze w XIX wieku lokalizowali go w miejscowości Drogomil położonej na wschód od miasta. Nie dane im jednak było odnaleźć żadnych jego śladów. Pomimo wielokrotnego zalewania wodą w czasie powodzi, a ponadto niwelowania podczas orki, grodzisko nie zostało całkowicie zniszczone i zachowało resztki własnej formy krajobrazowej. Na powierzchni zalegały ułamki naczyń glinianych, dzięki którym udało się Edwardowi Dąbrowskiemu wstępnie wydatować bytomski gród na XII wiek.

Od tego istotnego odkrycia minęło prawie ćwierć wieku, zanim przystąpiono do systematycznych badań wykopaliskowych. Podjęła je ekipa pod kierownictwem wrocławskiego archeologa Sławomira Moździocha w 1984 roku, który w przeciągu kilku sezonów badawczych dokonał szeregu istotnych odkryć, obrazujących znacznie obronne i społeczno-gospodarcze bytomskiego ośrodka. Odkryte obiekty i luźne zabytki poświadczają istnienie grodu nie tylko w XII wieku. Pozwalają na cofnięcie jego początków do połowy XI stulecia.

Gród bytomski należał do systemu obronnego zachodniej granicy Polski i odgrywał znaczącą rolę obok Głogowa, Krosna Odrzańskiego i Lubusza. W jego sąsiedztwie znajdowało się podgrodzie, targ oraz kościół św. Stefana, który najpewniej został zbudowany po 1083 roku, czyli po beatyfikacji patrona tej świątyni. Prawdopodobnie był to kamienny, jednonawowy kościół z wyodrębnionym prezbiterium.

Badania w Bytomiu trwały z przerwami do 1996 roku. Ich wyniki pozwoliły na potwierdzenie wcześniejszych hipotez i stało się jasne, iż nadodrzańska kępa kry-

GMINA KOŻUCHÓW

Gmina położona jest w zachodniej części powiatu nowosolskiego, w obrębie Wzgórz Dalkowskich i Obniżenia Nowosolskiego. Duże znaczenie dla rozwoju gminy ma rolnictwo, bowiem użytki rolne zajmują 64% jej powierzchni, natomiast lasy tylko 28%. Warto tu zwrócić uwagę na zróżnicowany pod względem morfologicznym krajobraz, a także na bogactwo pomników przyrody występujących w kożuchowskim parku miejskim i krajobrazowym w Broniszowie, a także w parkach podworskich w Bielicach, Czciradzu, Drwalewicach, Lasocinie i Solnikach. Można tu spotkać dęby liczące nawet 500-600 (Kožuchów) i 300-400 lat (Bielice, Czciradz, Drwalewice, Studzieniec), ponadto kilkusetletnie modrzewie, płatany klonolistne, lipy drobnolistne, buki zwyczajne, topole, wierzbę płaczącą. Kożuchów ma dogodne połączenie drogowe z kilkoma miastami, takimi jak: Zielona Góra i Bytom Odrzański (nr 283), Nowa Sól i Szprotawa (nr 297) i Żagań (nr 296).

Zwiedzanie trasy:

Kožuchów – Cisów – Stypułów – Mirocin Górny – Mirocin Średni – Mirocin Dolny – Radwanów – Broniszów – Studzieniec – Książ Śląski – Czciradz – Solniki – Bielice – Lasocin – Drwalewice – Słocina

W odległości 13 km na południowy zachód od Nowej Soli droga nr 297 może nas zaprowadzić do wyjątkowo silnie ufortyfikowanego miejsca. To **Kožuchów** (*Freystadt*), miasto w średniowieczu założone na niedużej płaszczynie leżącej w paśmie Wzgórz Dalkowskich. Płaszczyna ta opada łagodnie w północnym oraz zachodnim kierunku i przechodzi w wąską dolinę, przez środek której płynie ciek wodny. To tu, zapewne w XII wieku miał powstać warowny gród – załazek przyszłego organizmu miejskiego. W dokumencie z 1273 roku, na którym widnieje podpis m.in. kasztelana kożuchowskiego Henryka, zawarta jest wzmianka o grodzie. Archeolodzy i historycy jednoznacznie wskazują na zamek jako miejsce, w którym wcześniej znajdował się gród. Z konfiguracji terenu wynika, że warowny obiekt miał kształt owalny o średnicy około 90-100 m. Znaczna część jego bezpośredniego otoczenia to podmokły teren, w sposób naturalny mający charakter obronny. Tylko od południa konieczne było przekopanie fosy.

Historia powstania Kożuchowa była zapewne podobna jak w przypadku wielu innych miast, także śląskich. Przy grodzie, który pełnił funkcje administracyjno-militarne, powstało podgrodzie o charakterze usługowo-służebnym. Prawdopodob-

nie w 1125 roku stał tu już kościół, mogący mieć związek z osadą. Tak więc na bazie grodu, podgrodzia i osady targowej, już za czasów Henryka Brodatego (1202-1238) mógł rozpocząć się proces formowania miasta. W latach 1220-1232 pojawiła się nazwa miasta, która brzmiała: *Vrienstat*. Jak wynika ze wzmianki z 1273 roku, dwadzieścia lat wcześniej Koźuchów miał już obwarowania. Około 1250 roku nastąpiło nadanie samorządowego prawa magdeburgskiego. Warto dodać, że miasto powstało w miejscu połączenia się dwóch szlaków handlowych: jednego prowadzącego z Wrocławia do Krosna Odrzańskiego, a następnie do Szczecina, i drugiego, biegnącego od strony Bytomia Odrzańskiego i Głogowa do Poznania. W późniejszych czasach drogi te przechodziły przez mocno ufortyfikowane bramy. Z Koźuchowa wychodził jeszcze jeden szlak – w kierunku Żagania. Miał on jednak znaczenie lokalne.

W drugiej połowie XIII wieku Koźuchów znajdował się w granicach księstwa głogowskiego. Z tego okresu, a mianowicie z 1273 roku pochodzi wspomniany pergamin księcia głogowskiego Konrada I, w którym po raz pierwszy pojawia się nazwa *Cesuchow*. Wymieniono w nim z imienia ekskomunikowanego proboszcza Henryka. Około połowy XIII wieku, wskutek podziału Śląska, powstało samodzielne księstwo głogowskie. Pierwszym księciem głogowskim został Konrad I – człowiek żywo zainteresowany rozwojem miast. Prawdopodobnie to on nadał osadzie koźuchowskiej pierwsze miejskie przywileje. Na drugą połowę tamtego stulecia datuje się napływ do Koźuchowa kolonistów niemieckich. Wzrasta ich znaczenie, a zapisana wówczas nazwa brzmiała: *Freystadt*. W 1329 roku Koźuchów wraz z księstwem głogowskim został oddany przez Henryka żagańskiego w lenno Janowi Luksemburskiemu. Po podziale księstwa w 1378 roku, miasto pozostawiono w części głogowskiej. W ciągu XV wieku kilkakrotnie dochodziło do przekazywania księstwa, m.in. z Koźuchowem, różnym władcom i w końcu, w 1508 roku Zygmunt Jagiellończyk oddał je Władysławowi Jagiellończykowi, który z kolei przyłączył je do czeskiej korony.

Jak wiemy, średniowieczny Koźuchów był miastem obwarowanym. Początkowo – prawdopodobnie jak w przypadku innych miast śląskich – otoczono go wałem drewniano-ziemnym z palisadą. Zapewne pod koniec XIII lub na początku XIV wieku zaczęto wznosić mury kamienne, których budowa mogła trwać nawet do końca XIV stulecia. W 1311 roku został odnotowany Burg, obok kasztelana Dytryka Pesny, wspomnianego jako burggraf. Prawdopodobnie pod koniec XV i w XVI wieku zmodernizowano fortyfikacje koźuchowskie i dostosowano je do wymogów ówczesnej techniki wojennej. Z systemem fortyfikacji miejskich wiązał się zamek, którego budowa zakończyła się przed 1415 rokiem w czasach księcia głogowskiego Henryka VIII.

Zabudowa miasta kształtowała się przez stulecia, jednak zręby jego średniowiecznego rozplanowania opierają się generalnie o wcześniej ustalony plan. Wówczas wytyczono prostokątny rynek i wychodzące z niego ulice. Rynek otaczało 7 bloków mieszkalnych. Pobliski plac zajmował kościół z cmentarzem. Bloki podzielono na krótkie

GMINA OTYŃ

Gmina położona w północnej części opisywanego powiatu, w obrębie Obniżenia Nowosolskiego, od wschodu graniczy z Pradolina Głogowską oraz płynącą tędy Odrą. Sąsiedztwo z Odrą, z jej pięknym starorzeczem i zakolami oraz dopływem – Śląskiej Ochli, stwarza możliwość uprawiania wędkarstwa. Tu bowiem w wodach rzek bytują m.in.: sumy, szczupaki, leszcze, karpie i sandacze. Kompleksy leśne zajmują znaczne obszary południowej i północnej części gminy. W sumie zalesienie wynosi 42%, natomiast użytki rolne nieco mniej, bo 39% powierzchni gminy. Stworzono tu dwa rezerваты przyrody: „Bukowa Góra” i „Bażantaria”. „Bukowa Góra” jest najstarszym rezerwatem na obszarze południowej części obecnego województwa lubuskiego. Stanowi on fragment lasu porastającego strome zbocze, spełniając naturalne zabezpieczenie przed erozją gleby. Naturalny drzewostan reprezentują różnorodne pod względem gatunkowym buki, modrzew europejski, dąb i sosna. Rezerwat „Bażantaria” to fragment naturalnego lasu, wywodzący swoją nazwę od hodowli bażantów, prowadzonej w okresie przedwojennym. Rośnie tu bór mieszany sosnowo-dębowy i dębowo-świerkowy o naturalnym pochodzeniu. Dwanaście dębów uznano za pomniki przyrody, bowiem wiek każdego z drzew wynosi ponad 250 lat. Ponadto w rezerwacie rosną modrzewie, jodły, daglezie, graby brzozy i lipy. Las stanowi ostoję dla gadów płazów i licznych ptaków – dudka, kowalika, wilgi, sojki, kraski i myszółowa, jak również ssaków, do których należą: jeż, kret europejski oraz ryjówka. Gminę Otyń przecina droga krajowa nr 3, która łączy m.in. Zieloną Górę z Nową Solą i przebiega obok samego Otynia, co powinno zachęcić podróżnych do odwiedzenia tej urokliwej miejscowości.

Zwiedzanie trasy:

Otyń – Ługi – Niedoradz

Najbogatszym w obiekty zabytkowe jest dawne miasto **Otyń** (*Deutsch Wartenberg*), oddalone 4 km na północ od Nowej Soli. W Otyniu zachował się historyczny układ urbanistyczny, który tworzy osiemnasto- oraz dziewiętnastowieczna zabudowa mieszkalna, dawny zamek, ratusz, a także kościół parafialny. Jak przypuszczają historycy, założenie miasta nastąpiło nie wcześniej niż za czasów księcia głogowskiego Konrada I, czyli w drugiej połowie XIII wieku. W 1313 roku było ono wzmiankowane jako *Otin*. Nazwa miasta *Deutschwartenberg* pojawiła się w 1329 roku w dokumencie księcia Henryka IV Wiernego, który przekazał swoje tereny w lenno królowi

114. Nowa Sól. Zabudowa przy pl. Wyzwolenia / Gebäudekomplex am Wyzwolenia-Platz

115-116. Nowa Sól. Elementy ozdobne na kamienicy przy pl. Wyzwolenia
Zierelemente an einem der Bürgerhäuser am Wyzwolenia-Platz

117. Rudno. Kościół pw. świętych Apostołów Szymona i Judy Tadeusza
Die Kirche zu heiligen Aposteln Simon und Judas Thaddäus

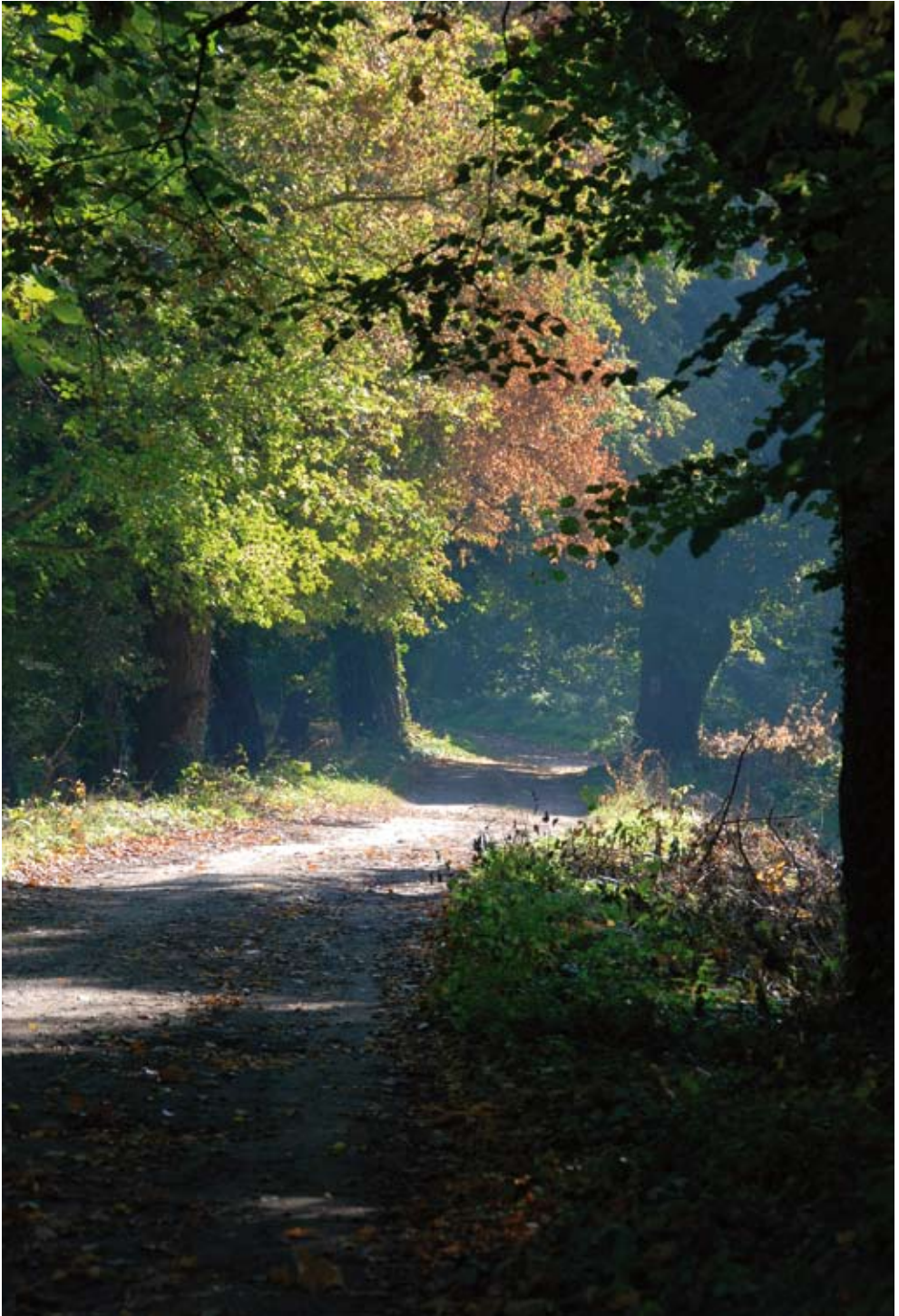
118. Lubięcín. Kościół pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa
Die Kirche zum Allerheiligsten Herzen Jesu

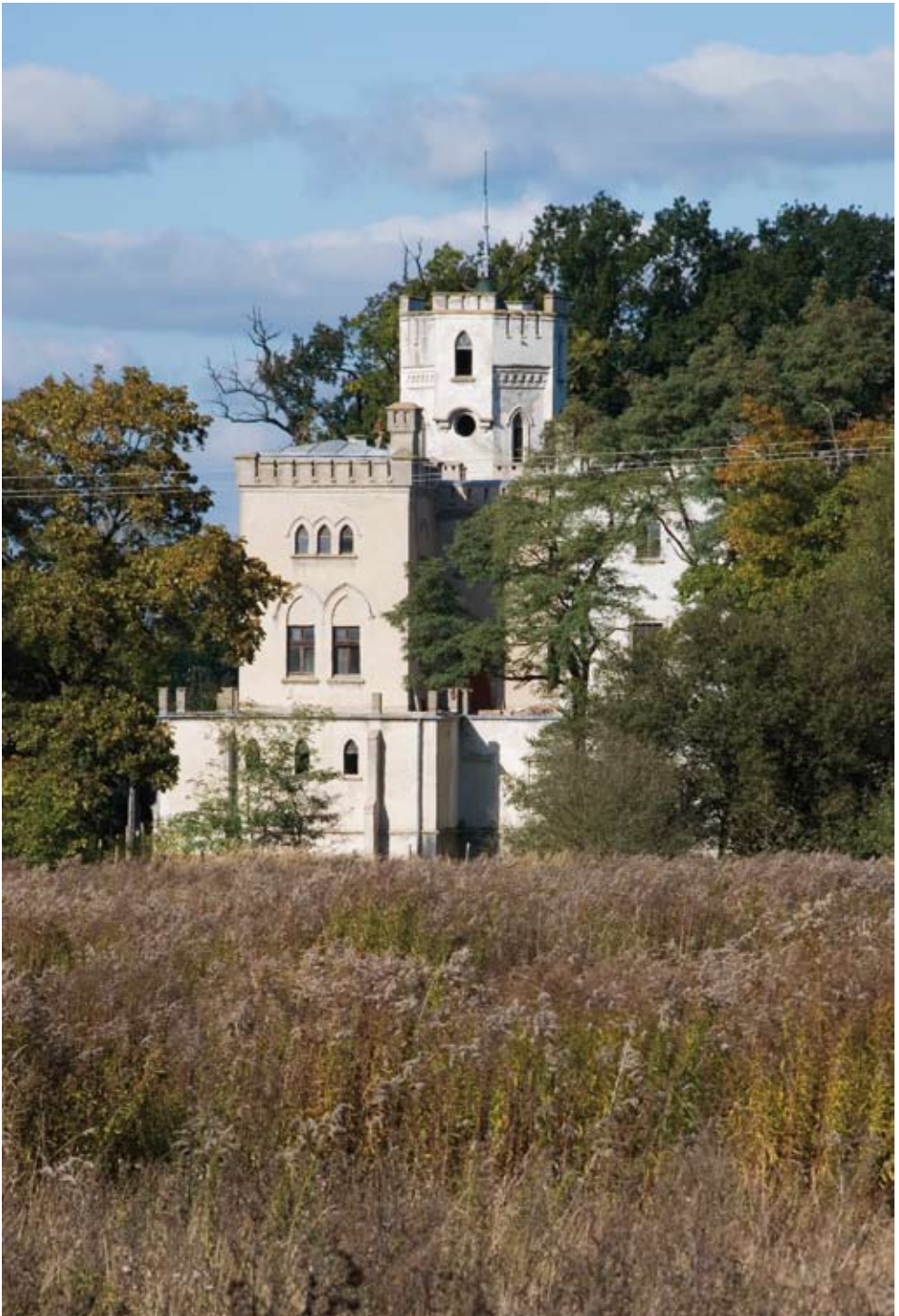
121. Siedlisko. Zespół zamkowy – budynek bramny / Schlosskomplex – das Torgebäude

122. Siedlisko. Fragment ruin zamku / Fragment der Schlossruine

124. Siedlisko. Fragment zabytkowej alei u podnóża zamku
Fragment der alten, historischen Allee am Fuße des Schlosses

164. Drwalewice. Pałac / Das Schloss

POWIAT WSCHOWSKI

WSCHOWA

Powiat wschowski, wciśnięty między dwa duże regiony: wielkopolski i dolnośląski, leży w południowo-wschodniej części województwa lubuskiego. Teren ten jest bogaty w zabytki architektury, a szczególne miejsce pod tym względem zajmuje królewskie miasto Wschowa.

Początki zasiedlenia **Wschowy** (*Fraustadt*) są dość niejasne. Opierają się jedynie na przypuszczeniach historyków i archeologów, którzy sądzą, że powstanie miasta poprzedziło zbudowanie obok istniejącej już wsi Przyczyna niewielkiego gródka, będącego punktem granicznym pomiędzy dwiema dzielnicami: Śląskiem i Wielkopolską. Mógł też pełnić funkcje refugialne w stosunku do mieszkańców wsi, chroniących się w nim w przypadku zagrożenia ze strony nieprzyjaciół. Jego najważniejsze powinności strażnicze wiązałyby się z obsługą bardzo ważnego traktu komunikacyjnego, łączącego Wielkopolskę przez Głogów z Czechami, Saksonią oraz Łużycami. W XIII wieku trakt ten nazwano „drogą poznańską”. Dotychczas naukowcy lokowali gródek na terenie, na którym w późniejszych czasach zbudowano zamek, a więc w bezpośrednim sąsiedztwie obwarowań miasta. Jednak badania wykopaliskowe przeprowadzone w latach 2001-2002 przez Elżbietę Wyrwińską nie potwierdziły tych przypuszczeń. Na terenie dawnego zamku nie natrafiono na żadne warstwy archeologiczne, które można byłoby skojarzyć z wczesnośredniowiecznym osadnictwem grodowym. Zamek wzniesiono prawdopodobnie na początku XIV wieku na wzgórzu, które usypano podczas jego budowy. Być może domniemanego grodu należy szukać gdzie indziej, z dala od Starego Miasta.

Na pewne ślady wczesnośredniowiecznego osadnictwa otwartego natrafiono we wsi Przyczyna Górna. Donosił o tym przed II wojną światową niemiecki archeolog

F. Pfützenreiter. W 1910 roku na gruntach tej miejscowości, po północnej stronie odkryto cmentarzysko szkieletowe z wczesnego średniowiecza. Natrafiono wówczas na 6 grobów ułożonych w jednym rzędzie, a także na drobne przedmioty: platerowany srebrem brązowy kabłączek skroniowy oraz wykonany z brązu pierścień. Kilkanaście lat wcześniej, bo około roku 1895, w tym miejscu został odkryty skarb monet z pierwszej połowy XIV wieku.

W okresie średniowiecza nasila się proces osadniczy w rejonie wschowskim, o czym informują trzynastowieczne źródła pisane. Donoszą one o istnieniu w tym okresie wsi. Potwierdzają to kościoły gotyckie, które przetrwały we wsiach otaczających Wschowę. Mam tu na myśli świątynie w Przyczynie Górnej, Tylewicach, Dębowej Łęce, Konradowie, Siedlnicy, Jędrzychowicach czy Długich Starych.

Ale wróćmy do samej Wschowy. W pierwszej wzmiance z 1136 roku miejscowość ta jest wymieniona jako własność arcybiskupów gnieźnieńskich. W roku 1248 pojawia się w źródłach *Veschow* jako miejsce, w którym książęta śląscy – Bolesław i Henryk, synowie Henryka Pobożnego, wystawili jeden ze swoich dokumentów. W 1273 roku w dokumencie Przemysława II Wschowa została określona jako miasto. Dokładna data przyznania jej praw miejskich nie jest znana, ale wiadomo, że nastąpiło to pomiędzy 1248 a 1273 rokiem. Niestety, nie zachował się przywilej lokacyjny. W 1290 roku pojawia się nazwa miasta *Frowenstat*.

Gdy sięgniemy do publikacji archeologicznych, niewiele znajdziemy opisów odkryć na terenie Starego Miasta. Wspomniany wcześniej archeolog Pfützenreiter, a w ślad za nim polscy naukowcy, donoszą o znalezieniu na obszarze zamkowym fragmentów naczyń średniowiecznych. Na podobne znaleziska natrafiono przy okazji różnych prac ziemnych na Nowym Mieście. Z krótkich sprawozdań, publikowanych w „Informatorze Archeologicznym”, możemy dowiedzieć się, że w latach osiemdziesiątych XX wieku archeolodzy natrafili na fragmenty drewnianej zabudowy miejskiej z okresu od połowy XIII do XV wieku. Odkryto wówczas relikty fundamentów budynków mieszkalnych i gospodarczych, prawdopodobnie też traktu komunikacyjnego. W głębokich wykopach znaleziono bardzo wiele ułamków ceramiki, kości, gwoździe żelazne, drewniane miski i talerze, kawałki obuwia skórzanego i tkanin. Szczególną uwagę wzbudziło znalezienie kościanego grzebienia z XIV wieku, srebrnego pierścienia tarczkatatego oraz złotej sprzączki do szaty. W trakcie badań wykopaliskowych dotarto na głębokości około 4 m do najniższych warstw osadniczych, które są datowane na drugą połowę XIII wieku, a więc na czasy uznawane przez historyków za okres lokacji miasta.

Leżąca na pograniczu ziemia wschowska budziła zainteresowanie zarówno ze strony książąt wielkopolskich, jak i śląskich. Po 1248 roku Wschowa była podbijana i zajmowana zarówno przez jednych, jak i drugich władców. W 1343 roku miasto, wówczas wraz z księstwem głogowskim podporządkowane władcy Czech, zosta-

zakonu budynek przeznaczono na szkołę, ochronkę i następnie na mieszkania. Jest to murowany, piętrowy obiekt o łukowato wygiętych dłuższych bokach. Wejście jest obramione ozdobnym portalem z pilastrami, połączonymi profilowaną belką poziomą. Obecnie budynek ten, przed kilku laty spalony, jest remontowany z przeznaczeniem na cele muzealne i biblioteczne. Ma tu też mieć swoją siedzibę punkt informacji turystycznej. Warto dodać, że wcześniej w miejscu lokalizacji kolegium funkcjonowała mennica wschowska.

Wracamy do fosy i spacerujemy po stronie północnej obwarowań. Możemy stąd obejrzeć część zabudowań Starego Miasta z królującą nad nim wieżą kościoła farnego. Zatrzymajmy się po dotarciu do wieży Bramy Polskiej. Tu bowiem, przy ulicy Powstańców Wielkopolskich stoi dawny **zbor ewangelicki**. Powstał on w 1604 roku po usunięciu ewangelików z kościoła parafialnego jako kościół Żłóbka Chrystusowego. Zakupiono wówczas dwa domy mieszczkańskie w pobliżu Bramy Polskiej przylegające do murów obronnych, i w ciągu trzech miesięcy przekształcono je na kościół. Był to obiekt salowy, który zbudowano na planie nieregularnego czworoboku. Budowla o skromnych formach renesansowych była nakryta z początku dwoma dachami i dopiero po pożarze w 1685 roku wzniesiono jeden dach dwuspadowy. Wieża Bramy Polskiej pełniła funkcję dzwonnicy. W trakcie wznoszenia ceglanych budowli, późniejszego zboru, wykorzystano na ścianę południową fragment kamiennego muru obronnego. W latach 1720 i 1773 do budynku dostawiono przybudówki. Po 1945 roku kościół został zdewastowany, a następnie przeznaczony na magazyn. Fasada wschodnia, z oknami, ma w partii szczytowej dekorację w postaci płytkich wnęk, a także płaskorzeźbę przedstawiającą scenę *Ukrzyżowania Chrystusa*. Wnętrze świątyni nakrywa płaski strop drewniany podtrzymywany przez trzy kolumny korynckie. Trzykondygnacyjne, wsparte na drewnianych kolumnach i zbudowane wzdłuż ścian bocznych empory, pochodzą z drugiej połowy XVII wieku. Zakrytą znajdującą się przy wieży nakryto w XVII wieku sklepieniem krzyżowym z dekoracją stiukową. Od zachodu wbudowano chór muzyczny ozdobiony dekoracją rokokową. Przy ścianach zostały zamontowane w pierwszej połowie XVII wieku stalle o bogatym zdobnictwie renesansowym.

Budynek zboru pw. Żłóbka Jezusowego przez wiele powojennych lat nie był użytkowany. W latach 2004-2005 we wnętrzu świątyni przeprowadzono badania archeologiczno-architektoniczne, w trakcie których odkryto kryptę grobową, kryjącą trumnę ze szczątkami zmarłej w 1628 roku, w wieku 36 lat, Zofii Ujejskiej – pierwszej żony Hieronima Radomickiego, kasztelana krzywińskiego i starosty wschowskiego. Ciało zmarłej było ubrane w jedwabną suknię, ściany trumny ozdobione krzyżami i medalionami, a narożniki wykończone ażurowymi okuciami. Na trumnie umieszczono krucyfiks oraz tablicę inskrypcyjną pozwalającą na zidentyfikowanie zmarłej.

Dawna czworoboczna **wieża przybramna (fot. 173)**, obecnie półcyldryczna,

GMINA WSCHOWA

Gmina położona jest w południowo-wschodniej części województwa lubuskiego, przy granicy z województwem wielkopolskim i dolnośląskim, na obszarze Wysoczyzny Leszczyńskiej. Teren w zasadzie równinny ma nieco urozmaiconą rzeźbę w jej zachodniej części, gdzie rozciągają się Pagórki Lgińskie. Centralną część zajmuje Równina Denno-Morenowa Wschowska. Wschodni obszar przecinają doliny rzek Rowu Krzyckiego i Polskiego – prawych dopływów Odry. Gmina ma charakter rolniczy, ale jest częściowo zalesiona. Użytki rolne zajmują 62% jej powierzchni, zaś lasy tylko 26%. Północny skraj gminy zajmuje część Przemęckiego Parku Krajobrazowego, chroniącego wyjątkowe pod względem przyrodniczym i krajobrazowym zespoły leśno-łąkowo-jeziorne, z rzadkimi gatunkami roślin i zwierząt oraz jeziorem Lgińsko, leżącym w granicach gminy Wschowa. Jedynie w tej części gminy wschowskiej znajduje się większy kompleks leśny, który został włączony do parku krajobrazowego. Jej obszar przecina droga krajowa nr 12 łącząca Leszno z Głogowem. Ponadto kilka dróg wojewódzkich umożliwia dojazd ze Wschowy do Sławy i Sulechowa (nr 278), Wolsztyna oraz Góry (nr 305).

Zwiedzanie trasy:

Wschowa – Przyczyna Górna – Tylewice – Lgiń – Osowa Sień – Dębowa Łęka – Siedlnica – Konradowo

Ze Wschową od zachodu bezpośrednio graniczy **Przyczyna Górna** (*Ober Pritschen*). Jest ona położona przy drodze nr 278, która prowadzi przez Stare Strącze do Sławy. W dokumentach średniowiecznych wieś *Pretsino* pojawiła się po raz pierwszy w 1210 roku przy okazji nadania przez Władysława Odonica wsi cystersom, w związku z zamiarem ufundowania klasztoru w kasztelanii przemęckiej. W 1273 roku Przemysław II oddał wieś *Przyczyn* z 50 łanami ziemi sołtysowi Walterowi w celu zasiedlenia jej na prawie niemieckim. Jak wiemy, historia Przyczyny Górnej spleta się z dziejami Wschowy, która była m.in. jej właścicielem. Część łanów należała do właścicieli prywatnych. W 1326 roku źródła wymieniły braci Weleylinusa i Maranusa, posiadających 3 łany. W 1345 roku król Kazimierz Wielki nadał Wschowie Przyczynę Górną z kościołem, co potwierdził w 1404 roku Władysław Jagiełło. W 1477 roku została ona doszczętnie zniszczona podczas pożaru. W 1529 roku miasto poszerzyło swój stan posiadania w tej miejscowości poprzez zakup siedmiu łanów od klasztoru w Przemęcie. Dodajmy, że od 1404 do 1793 roku, Wschowa posiadała

koronującym z fryzem, boniowaniem oraz profilowanymi opaskami okiennymi. Wewnątrz budynku można jeszcze zobaczyć elementy historycznego wystroju, takie jak stolarka okienna i drzwiowa, drewniane schody z tralkami, okiennice wewnętrzne, posadzka w bocznej sieni. Ponadto na tarasie i ganku zachowały się kute balustrady. Interesująco przedstawia się brama wjazdowa, którą ozdobiono motywem wici roślinnej. Dawna rezydencja Kęszyckich po II wojnie światowej była użytkowana przez Zielonogórską Fabrykę Mebli, następnie przez Nowosolską Fabrykę Nici i Państwowe Gospodarstwo Rolne Górczyna. Obecnie budynek ten wraz z gorzelnią oraz parkiem znajduje się w rękach prywatnych.

W latach 1857-1860, staraniem dziedziczki dóbr Igińskich Nymphii Kęszyckiej, z domu Modlibowskiej, wzniesiono murowaną świątynię neogotycką – dziś **kościół parafialny pw. św. Bartłomieja Apostoła** – otoczoną ażurowym murem ceglany. Jest to jednonawowa budowla z transeptem i od wschodu z trójbocznie zamkniętym prezbiterium, wzmocnionym przyporami. Przy prezbiterium stoją dwie przybudówki. Nawę i skrzydła transeptu nakrywają dachy dwuspadowe, zaś prezbiterium wielospadowy. Na kalenicy korpusu znajduje się sygnaturka z iglicą. Po stronie zachodniej wznosi się smukła, wysoka wieża z hełmem ostrosłupowym. Okna mają kształt ostrołukowy. Wejście główne znajduje się w przyziemiu wieży. We wnętrzu świątyni, sklepionym krzyżowo, zachowało się kompletne neogotyckie wyposażenie drewniane: ołtarz główny i dwa ołtarze boczne, ambona, konfesjonał, chrzcielnica, świecznik w kształcie korony i prospekt organowy na emporze muzycznej.

Osowa Sień (Röhrsdorf) to kolejna miejscowość, którą proponuję odwiedzić. A więc z Lginia drogą nr 305 pojedziemy na południowy wschód i na końcu Nowej Wsi skręcimy w lewo, w boczną drogę umożliwiającą dojazd do Osowej Sieni. Długość całej trasy wynosi 14 km. Wieś o metryce średniowiecznej, w 1312 roku była odnotowana jako *Ryegstroph*, a w 1325 *Rudegeri villa*. W 1416 roku jej nazwa brzmiała *Ossowa Schen*. Wieś stanowiła własność szlachecką, którą Dytmar z Pannewitz w 1312 roku otrzymał od księcia głogowskiego i wielkopolskiego Henryka IV za wierną służbę świadczoną ojcu księcia, zmarłemu w 1309 roku. W dokumencie starosty wschowskiego z 1437 roku pojawia się Marcin Chwałęta z Osowej Sieni. W roku 1444 nastąpiło potwierdzenie przez króla Władysława III własności wsi, należącej wówczas do tegoż Marcina Chwałęty. W 1449 roku była ona już wsią parafialną. Na przełomie XVII i XVIII wieku majątek położony w północnej części Osowej Sieni, określane jako „górnny” (*Ober Röhrsdorf*) należał do rodziny Żychlińskich. W XVIII wieku jego właścicielem był m.in. Andrzej Żychliński, następnie Charlotta Constantina, po mężu von Unruh – córka, jego i Julianny Geiler. W 1779 roku, z kolei ich córka, poślubiła Johanna Balthasara von Schlichtinga. Z nazwiskiem von Schlichting posiadłość kojarzyła się jeszcze w pierwszych dziesięcioleciach XIX wieku, ale –

GMINA SZLICHTYNGOWA

Gmina położona jest w południowej części powiatu wschowskiego, w obrębie Pradoliny Głogowskiej i Wysoczyzny Leszczyńskiej. Jej południowym skrajem płynie Odra, do której wpływają wody Baryczy. Gmina Szlichtyngowa ma typowo rolniczy charakter, bowiem użytki rolne zajmują 63% powierzchni, zaś lasy tylko 28%. Ale na jej terenie można spotkać miejsca gniazdowania bociana czarnego, kolonie lęgowe kormorana oraz czapli siwej. Ponadto obserwuje się tutaj miejsca gromadzenia się podczas przelotów wielu gatunków kaczek i łabędzi niemych. W oddziale leśnym Nadleśnictwa Włoszakowice oraz w kilku parkach (Jędrzychowice, Górczyn, Stare Drzewce, Wyszaków) rośnie ponad 30 drzew o charakterze pomnikowym. W kilku miejscowościach atrakcyjne dla wędrujących turystów na pewno będą obiekty zabytkowe. Gminę przecina ważny szlak drogowy – droga krajowa nr 12 łącząca Leszno ze Wschową i Głogowem, a także droga wojewódzka nr 324 prowadząca w stronę Góry i Rawicza.

Zwiedzanie trasy:

Szlichtyngowa – Wyszaków – Zamysłów – Gola – Stare Drzewce – Jędrzychowice

Po południowo-zachodniej stronie Wschowy, przy drodze nr 12 prowadzącej do Głogowa leży **Szlichtyngowa** (*Schlichtingsheim*), niewielkie miasteczko oddalone od Wschowy o 12 km. Szlichtyngowa została założona w 1644 roku po wykupieniu przez Jana Jerzego Szlichtynga wsi Górczyna. Nowy właściciel, wschowski sędzia ziemski, uzyskał przywilej założenia miasteczka na jej gruntach od króla Władysława IV Wazy. Przybyli ze Śląska ewangelicy otrzymali na mocy przywileju z 1645 roku całkowitą wolność religijną oraz zwolnienie od podatków przez osiem lat. Miasto założone na „surowym korzeniu” otrzymało prawo składu towarów przewożonych na Śląsk oraz wywożonych z tego regionu. Już w 1645 roku zbudowano kościół protestancki. Kilkanaście lat później, pod koniec 1657 lub na początku 1658 roku Jan Szlichtyng zmarł bezpotomnie. Spadkobiercą majątku został jego bratanek Samuel Szlichtyng.

Miasto zostało zniszczone podczas wojen szwedzkich oraz wskutek pożaru, który wybuchł w 1690 roku. Dzięki dogodnemu położeniu na szlaku handlowym, w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku istniały warunki do jego rozwoju gospodarczego i tym samym wyjścia z głębokiej zapaści ekonomicznej. W tym czasie w Szlichtyngowej mieszkało wielu rzemieślników, wśród nich szewcy, młynarze, sukiennicy, pie-

Interesującym obiektem stojącym przy kościele, jest drewniana **dzwonnica** o konstrukcji słupowej, oszalowana deskami, zbudowana prawdopodobnie w XVIII wieku. Dzwonnica jest nakryta ośmiobocznym dachem namiotowym. Wewnątrz wisi dzwon datowany na lata 1718-1725.

Po północnej stronie Goli leżą **Stare Drzewce** (*Alt Driebitz*), do których dojedziemy lokalną trasą o długości 4 km. Jest to wieś o genezie średniowiecznej, pierwszy raz odnotowana w 1300 roku jako *Drewycz*, w 1327 *Trebitz*, a w 1399 jako *Drebitz*. Początkowo stanowiła własność książęcą. W 1300 roku książę Henryk III sprzedał Mikołajowi, zwanemu Denugo, wieś Drzewce z zachowaniem prawa dziedziczenia. W 1399 roku w źródłach pojawiła się informacja o miejscowym plebanie o imieniu Jeschko. W 1405 roku Hincze Krakwicz uzyskał od króla Władysława Jagiełły zatwierdzenie wcześniejszych przywilejów odnoszących się do dwóch miejscowości, w tym do wsi Drzewce. W latach 1496 i 1498 jako właściciela dóbr wymieniono Kasprowa Krakwicza Drzewieckiego, w 1517 roku szlachcica Michała Nosticza (Nosthwicka) – dziedzica wsi Drzewce, a w 1527 Barbarę Drzewiecką. Około 1881 roku wieś Stare Drzewce liczyła 89 domów i 499 mieszkańców.

W Starych Drzewcach interesującym obiektem zabytkowym jest **kościół filialny pw. bł. Szymona z Lipnicy (fot. 185)**. Pierwsze wzmianki o tutejszej parafii pochodzą z 1376 roku. Najstarszą świątynią wzniesiono w XIV lub XV wieku, kolejną w 1599 roku, po przyjęciu przez mieszkańców wsi wyznania protestanckiego. Zbór, jako jeden z kościołów przygranicznych, odwiedzany był przez protestantów pochodzących ze Śląska, gdzie w tym czasie następowała rekatolizacja kościołów. Wśród miejscowości, które przyjmowały uchodzących ze Śląska wiernych, były m.in. pobliskie Wygnańczyce i Szlichtyngowa. Wskutek napływu ludności podjęto starania o rozbudowę świątyni. Ukończono ją w 1738 roku, kiedy to wzniesiono ścianę południową w konstrukcji szkieletowej i podniesiono o jedno piętro empory. Prace remontowe podjęto w 1930 roku, a następnie, po poświęceniu kościoła przez katolików po 1946 roku. W połowie lat pięćdziesiątych XX wieku skrócono empory i usunięto ich wyższe partie, a w latach 1986-1989 m.in. założono blaszane pokrycie dachowe i odnowiono ołtarz. Kościół w Starych Drzewcach jest jednonawową, murowaną budowlą z jedną ścianą o konstrukcji szkieletowej, z południowo-zachodnią wieżą i zakrystią stojącą po północno-wschodniej stronie. Korpus jest nakryty dachem mansardowym, a czworoboczna wieża baniastym hełmem z latarnią. Przy wieży zachowały się gotyckie przypory. W murowanych, szesnastowiecznych elewacjach znajdują się okna, u góry zamknięte łukiem odcinkowym, pozostałe mają kształt prostokątny. We wnętrzu nakrytym tzw. pozornym sklepieniem oraz stropem płaskim nad emporami zachowały się elementy barokowego wyposażenia świątyni: osiemnastowieczny ołtarz, konfesjonał, chrzcielnica oraz ambona, pochodzące z 1732 roku. Interesujące

GMINA SŁAWA

Gmina o wybitnych walorach turystycznych, zasobna w lasy i jeziora, z których największym jest jezioro Sławskie, zajmuje zachodnią część powiatu wschowskiego. Położona jest w zachodniej części Pojezierza Leszczyńskiego, na obszarze Pojezierza Sławskiego. Atrakcje turystyczne gminy sławskiej przyciągają wielu turystów i wczasowiczów, dla których w sezonie otwiera się tu około 40 ośrodków wypoczynkowych. Dogodne połączenia komunikacyjne pozwalają na dojazd do gminy od strony Wschowy i Sulechowa (droga nr 278), Głogowa (nr 319) i Nowej Soli (nr 318). Lasy zajmują 49% powierzchni gminy, użytki rolne nieco mniej, bo 41%. W środowisku leśnym i wodnym żyje wiele gatunków ptaków, wśród nich drapieżne: bielik, rybołów, myszołów, kania czarna i ruda, jastrząb oraz błotniak. Ptaki wodno-błotne są reprezentowane przez gęgawę, kormorana, łabędzia niemego, zimorodka, żurawia. Gmina Sława charakteryzuje się nie tylko walorami przyrodniczymi. Na jej terenie znajdują się także interesujące obiekty zabytkowe, zachowane w różnych miejscowościach, ze Sławą na czele.

Zwiedzanie trasy:

Sława – Stare Strącze – Krzepielów – Krążkowo – Tarnów Jezierny – Szreniawa – Śmieszkowo – Przybyszów

Sława (*Schlawa, Schlesiersee*) jest oddalona od Wschowy o 20 km i leży przy drodze nr 278, która łączy oba miasta. Do naszych czasów pozostało niewiele źródeł mówiących o jej najstarszych dziejach. Garść informacji dostarczyła archeologia, jednak najczęściej pozyskiwane zabytki z okresu wczesnego średniowiecza pochodzą przeważnie z badań powierzchniowych. Te zabytki to ułamki naczyń glinianych znajdujące w miejscach, w których rozwijały się wówczas otwarte osiedla. Jak wynika z przekazów archiwalnych, musiały się tutaj znajdować ślady grodu, który funkcjonował przed założeniem miasta. Przedwojenni archeolodzy lokalizowali wczesnośredniowieczne grodzisko nad rzeczką Czernica, około 2,5 km na północny wschód od Sławy. Miejscowa ludność wówczas przygraniczny pagórek nazywała *Schwedenschanze, Tatarenschanze* albo *Wahlberg*. Było to niewielkie grodzisko o wymiarach 50 x 75 m, z podkowiastym wałem, otwartym od strony południowej. W 1905 roku na polecenie ówczesnego właściciela terenu zniwelowano wał grodziska. Znaleziono wówczas liczne ułamki ceramiki, poroża jelenia i łosia, a także kamienny młot oraz żelazny miecz. Jak donosi Dominik Nowakowski w artykule pt. *Sława i jej okolice*

wiedzieć i jednocześnie zapoznać się z ich historią. Wszystkie znajdują się w rynku bądź w jego najbliższym sąsiedztwie, można więc bez problemu do nich dotrzeć.

W południowo-zachodniej części Sławy znajduje się zespół pałacowo-parkowy, w miejscu lokalizacji dawnego **zamku** i w sąsiedztwie średniowiecznego założenia miejskiego. Drewniana warownia lub dwór – siedziba urzędnika książęcego – zapewne stała tutaj w XIV wieku. Murowany zamek zbudowano w XV wieku. Pierwszy zapis o nim pojawił się w 1468 roku, co wiązało się ze sprzedażą miasta Melchiorowi von Rechenbergowi. Prawdopodobnie była to nieduża budowla gotycka. Niestety, nie wiemy jak wyglądała, bowiem nie zachowały się żadne źródła ikonograficzne. Zapewne w drugiej połowie XVI wieku obiekt przebudowano w stylu renesansowym. Zamek przetrwał do 1721 roku, a więc do czasu pożaru, który strawił miasto.

Po pożarze przystąpiono do budowy barokowego **pałacu**, a fragmenty zamkowych murów, na polecenie ówczesnych właścicieli – Barwitzów, wkomponowano w bryłę nowej budowli jako boczne skrzydło. Rezydencję wzniesiono w latach 1732-1735 na planie wydłużonego prostokąta. Piętrowy obiekt został nakryty dachem mansardowym z lukarnami. W środku, chcąc wyodrębnić tę część pałacu, podniesiono ją o jedną kondygnację i wysunięto do przodu tworząc ryzalit. Dodatkowo elewację ozdobiono pilastrami oraz dekoracją sztukatorską. Od 1886 roku pałac był własnością rodziny hrabiowskiej von Haugwitz, a w czasie okupacji przejęty został przez Główny Urząd Bezpieczeństwa Rzeszy. Warto dodać, że w czasie II wojny światowej Niemcy zdeponowali w sławskim pałacu księgozbiory oraz archiwalia, przywiezione tu głównie z Berlina. Pochodziły one z bibliotek i archiwów niemieckich, jak również polskich, i innych krajów podbitych przez nazistów. Po zakończeniu wojny znaczna część zbiorów została zabezpieczona, a następnie przekazana przedwojennym właścicielom oraz niektórym polskim archiwom. Część archiwaliów uległa zniszczeniu, część rozgrabiono. Wnętrza tego dużego pałacu gruntownie przebudowano w latach 1957-1969 podczas prac adaptacyjnych na Państwowy Dom Dziecka. Z dawnych pomieszczeń zachowano dwukondygnacyjny salon, sale recepcyjne i klatkę schodową.

Od strony miasta do pałacowego dziedzińca prowadzi **brama** barokowa z przejazdową arkadą, w zwieńczeniu której umieszczono kartusz z herbem Barwitzów. Na dziedzińcu stoi kamienny postument z barokową figurą św. Jana Nepomucena. W 1743 roku figurę przeniesiono z rynku do rezydencji, co było skutkiem żądań protestantów, by ją usunąć z miejsca publicznego.

Obok pałacu stoi murowana z kamienia polnego i cegły piętrowa **oficyna**. Obiekt ten, wzniesiony na rzucie prostokąta, z basztą od strony południowej, stanowi pozostałość po renesansowym założeniu. Oficynę nakrywa dach dwuspadowy. W piwnicach oraz pomieszczeniach parteru zachowały się sklepienia kopułowe z lunetami, natomiast w pozostałych stropy belkowe.

Z drugiej połowy XIX wieku pochodzi zbór ewangelicki, dziś rzymskokatolicki **kościół filialny pw. św. Józefa Robotnika (fot. 193)**. Zastąpił on dawną świątynię, już w XVII wieku znajdującą się w stanie ruiny. Do tego murowanego obiektu salowego w 1896 roku od zachodu dostawiono trzykondygnacyjną, czworoboczną wieżę zwieńczoną smukłym, wysokim hełmem z latarnią. Korpus nawowy nakrywa dach dwuspadowy, zaś prezbiterium wielospadowy. Przy południowej ścianie prezbiterium stoi zakrystia. Wysokie, smukłe okna nawy i prezbiterium są zamknięte półkoliście. Wejście główne znajduje się w przyziemiu wieży.

Obok kościoła stoi dawna **plebania** – piętrowy budynek murowany z około 1840 roku, nakryty dachem naczółkowym z powieką. Proste elewacje urozmaicają jedynie gzymsy. W 1902 roku w pobliżu świątyni wzniesiono także budynek szkolny.

Aby dotrzeć do kolejnej miejscowości – **Tarnowa Jeziernego (Hammer Tarnaw)**, musimy wrócić do Sławy, następnie skręcić w lewo na drogę nr 318 prowadzącą do samego Tarnowa. Odległość między tymi miejscowościami wynosi 6 km. Tarnów Jezierny, po raz pierwszy pojawia się w źródłach w 1293 roku jako *Tarnaua* – siedziba kasztelanii. W 1378 roku wchodził w skład dzielnicy głogowskiej księcia Henryka VII. W 1381 roku Nickel von Rechenberg otrzymał od króla Wacława IV jako lenno wraz z królewską częścią Bytomia zamek w Tarnowie. Jedna z kolejnych wzmianek pochodzi z 1399 roku, a odnosi się do wyrażonej przez księcia legnickiego Ruprechta, działającego w imieniu małoletnich książąt głogowskich, zgody na ufortyfikowanie zamku przez Rechenbergów. W 1469 roku doszło do sprzedaży przez księcia głogowskiego Henryka XI Andreasowi Newmanowi i Georgowi von Glaubitzowi książęcej części Bytomia i Tarnowa. Kolejna zapiska – z 1506 roku – donosi o przejściu Tarnowa i Bytomia w dziedziczne posiadanie przez braci Hansa i Nickela Rechenbergów.

Dziś na południowym skraju jeziora Tarnowskiego Dużego, na wysokim, stożkowatym kopcu wznosi się **dworek myśliwski**. Zbudowano go w 1624 roku z inicjatywy Hansa von Schönaicha w miejscu lokalizacji owej kasztelanii i istniejącej do połowy XV wieku warowni Rechenbergów. Murowany z cegły dworek wielokrotnie był przebudowywany, a ostatnie prace prowadzono w nim pod koniec XIX wieku, i w latach 1981-1984. Obecny obiekt to parterowy, częściowo podpiwniczony budynek, wzniesiony na rzucie nieregularnego ośmioboku. Charakteryzuje się wewnętrznym dziedzińcem i jest nakryty dachem dwuspadowym. Elewację frontową wieńczy trójkątny szczyt dekorowany formą geometrycznego fryzu. W elewacji tej znajduje się zamknięte półkoliście wejście, nad którym wisi kamienna tablica z kartuszami herbowymi rodziny von Schönaich. Kopiec wraz z dworkiem otacza fosa. Po II wojnie światowej dworek podlegał Nadleśnictwu w Sławie, jednak, wskutek zaniedbań, uległ znacznej destrukcji. W latach osiemdziesiątych XX wieku odbudowano go, przeznaczając na Dom Pracy Twórczej. Obecnie pełni funkcję turystyczno-hotelową.

172. Wschowa. Mury obronne oraz kościół pw. św. Stanisława Biskupa i Męczennika
Wehrmauer und die Kirche zum hl. Stanislaw, Bischof und Märtyrer

177. Osowa Sień. Wieża pałacu / Der Schlossturm

185. Stare Drzewce. Kościół pw. bł. Szymona z Lipnicy
Die Kirche zum seligen Simon von Lipnica

191. Stare Strącze. Kościół pw. św. Jadwigi / Die St. Hedwig-Kirche

SPIS TREŚCI

Od autora	5
Powiat żarski	
Żary	9
Gmina Żary	
Zwiedzanie trasy:	
Żary – Mirostowice Dolne – Mirostowice Górne – Bogumiłów – Miłowice – Olbrachtów – Sieniawa Żarska – Drożków – Lubanice – Biedrzychowice Dolne – Bieniów – Włostów – Złotnik	23
Gmina Lipinki Łużyckie	
Zwiedzanie trasy:	
Lipinki Łużyckie – Grotów – Brzostowa – Sieciejów – Pietrzyków	39
Gmina Przewóz	
Zwiedzanie trasy:	
Przewóz – Lipna – Straszów – Piotrow	45
Gmina Trzebiel	
Zwiedzanie trasy:	
Trzebiel – Dębinka – Mieszków – Niwica – Żarki Wielkie – Stare Czaple	52
Gmina Tuplice	
Zwiedzanie trasy:	
Tuplice – Nowa Rola – Matuszowice	60
Gmina Łęknica	
Łęknica	63
Gmina Brody	
Zwiedzanie trasy:	
Brody – Jezioro Dolne – Koło – Biecz	65
Gmina Lubsko	
Zwiedzanie trasy:	
Lubsko – Dłużek – Osiek – Lutol – Chocicz – Tuchola Żarska	72
Gmina Jasień	
Zwiedzanie trasy:	
Jasień – Świbna – Jabłoniec – Jasionna – Budziechów – Wicina	85
Powiat żagański	
Żagań	103
Gmina Żagań	
Zwiedzanie trasy:	
Żagań – Marysin – Stary Żagań – Miodnica – Gorzupia Dolna – Dybów – Dziétrzychowice – Bożnów – Chrobrów – Bukowina Bobrzańska – Rudawica – Stara Kopernia – Jelenin	118

Gmina Małomice	
Zwiedzanie trasy:	
Małomice – Chichy – Janowiec	135
Gmina Szprotawa	
Zwiedzanie trasy:	
Szprotawa – Witków – Siecieborzyce – Borowina – Długie – Dzikowice – Wiechlice – Cieciszów – Henryków – Leszno Dolne	141
Gmina Niegosławice	
Zwiedzanie trasy:	
Niegosławice – Rudziny – Sucha Dolna – Gościeszowice – Międzyzlesie – Mycielina – Przeclaw – Stara Jabłona – Bukowica – Zimna Brzeźnica	165
Gmina Iłowa	
Zwiedzanie trasy:	
Iłowa – Borowe – Konin Żagański – Czerna	177
Gmina Gozdnicza	
Gozdnica	184
Gmina Wymiarki	
Zwiedzanie trasy:	
Wymiarki – Lutynka – Witoszyn Dolny	186
Gmina Brzeźnica	
Zwiedzanie trasy:	
Brzeźnica – Karczówka – Stanów – Wichów – Chotków – Wrzesiny – Jabłonów	191
Powiat nowosolski	
Nowa Sól	211
Gmina Nowa Sól	
Zwiedzanie trasy:	
Nowa Sól – Rudno – Ciepeliów – Lubieszów – Stany – Lubięcina – Chełmek	217
Gmina Kolsko	
Zwiedzanie trasy:	
Kolsko – Konotop	224
Gmina Siedlisko	
Siedlisko	228
Gmina Nowe Miasteczko	
Zwiedzanie trasy:	
Nowe Miasteczko – Popęszyce – Szyba – Borów Wielki – Borów Polski – Gołaszyn – Miłaków	232
Gmina Bytom Odrzański	
Zwiedzanie trasy:	
Bytom Odrzański – Bonów – Sobolice	248
Gmina Kozuchów	
Zwiedzanie trasy:	
Kozuchów – Cisow – Stypułów – Miocin Górny – Miocin Średni – Miocin Dolny –	

Radwanów – Broniszów – Studzieniec – Książ Śląski – Czciradz – Solniki – Bielice – Lasocin – Drwalewice – Słocina	259
Gmina Otyń	
Zwiedzanie trasy:	
Otyń – Ługi – Niedoradz	288
Powiat wschowski	
Wschowa.....	303
Gmina Wschowa	
Zwiedzanie trasy:	
Wschowa – Przyczyna Górna – Tylewice – Lgiń – Osowa Sień – Dębowa Łęka – Siedlnica – Konradowo	315
Gmina Szlichtyngowa	
Zwiedzanie trasy:	
Szlichtyngowa – Wyszaków – Zamysłów – Gola – Stare Drzewce – Jędrzychowice	326
Gmina Sława	
Zwiedzanie trasy:	
Sława – Stare Strącze – Krzepielów – Krążkowo – Tarnów Jezierny – Szreniawa – Śmieszkowo – Przybyszów	334
Bibliografia	354
Słowniczek terminologiczny	359

TO JEST FRAGMENT KSIĄŻKI
WYDANEJ NAKŁADEM

AGENCJI WYDAWNICZEJ

Z CAŁĄ NASZĄ OFERTĄ WYDAWNICZĄ MOŻNA
ZAPOZNAĆ SIĘ NA STRONIE:

agencjawydaawniczapdn.pl

..... OPOWIADAMY O HISTORII MIEJSC, RZECZY I LUDZI .....

..... DOKUMENTUJEMY, BY OCALIĆ OD ZAPOMNIENIA .....

..... NASZE KSIĄŻKI DAJĄ WIEDZĘ I REFLEKSJĘ .....

agencjaPDN
wydaawnicza